

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 28 Volume: 6 Issue: 28

Güz 2013 Fall 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

KUR'ÂN EKSENİNDE NARSİZM VE DİN
NARCISSISM AND RELIGION IN THE AXIS OF QURAN

İsa ÖZEL*

Öz

Narsizm duygusuyla ortaya çıkan olumsuz düşünce ve davranışlar hem bireysel hem de toplumsal hayatı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda psikoloji insanın narsizm duygusuyla baş edebilmesinde çözüm yolları bulmaya çalışırken, din de bu konuda birtakım öneri ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu çalışmada, insanın narsizm duygusunun psikolojik yönü ile dinî açıdan baş edebilme yolları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bireylerin narsizm ile mücadelesinde psikolojik çareler yanında dinî çarelere de başvurmasının hem bireysel, hem de toplumsal hayatına olumlu katkılar sağlayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Narsizm, Din, İnsan, Enaniyet, Benlik.

Abstract

Thoughts and behaviors appearing with narcissist feelings influence individual and social life negatively. In this context, while psychology tries to find ways to cope with feeling of narcissism, religion as well makes recommendations and gives advice in this issue. In this study, psychological aspects of feeling of narcissism in man and ways to cope with this, with respect to religion have been sought. It can be claimed that when fighting narcissism, individuals' seeking solutions from religion, besides psychological remedies will bring positive contributions in individual and social lives.

Keywords: Narcissism, Religion, Human, Vanity, Ego.

*"Bir gün herkes 15 dakikalığına ünlü olacak."
Andy Warhol¹*

Giriş

İnsanların başarılarına ve kişiliklerine göre değer gördüğü, alçakgönüllü ve başkalarına yardımın yerini günümüzde kibir, bencillik ve kendini beğenmişlik almaya başladı. Asrımızda özellikle medyanın yönlendirmesiyle şöhret duygusu insanların içinde ve zihin dünyalarında hızla büyümeye başladı. Medya insanlara arzuladıkları ilgiyi arama fırsatı ile beraberinde kısa yoldan zengin olma ve şöhret sahibi olma kültürü yarattı. Yazılı ve görsel medyanın baş döndürücü bir hızla gelişmesi neticesinde şöhret ve zenginlik eskiye nazaran daha görünür bir

** Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: ozel_2955@hotmail.com

¹http://tr.wikiquote.org/wiki/Andy_Warhol

hale geldi ve *reality şovlar* gibi yayınlanan değişik programlar özel hayatın teşhirini olağan bir durum haline getirdi. Bu durum toplum tarafından yadırganmadığı gibi, teşhircilik de çabucak kanıksandı. "Daha iyisine lâıksınız", "saraylara lâıksınız", "siz buna değersiniz", "bir farkınız olsun" vb. değişik slogan ve kelime oyunları ile değişik kitle iletişim araçları kullanılarak insan zihinleri sürekli bir mesaj bombardımanına tabi tutuldu. İzlenen filmler, diziler, reklamlar, gördüğü ürünler gibi onlarca maruz kalınan deformasyon neticesinde kişi olması gerekenden hep daha fazlasını isteme eğilimine girdi. Aile, kültür, etik ve din gibi hiçbir değer olmadığı; zevk, hırs, kazanma, güç ve iktidar üzerine kurulu bir toplum modeli kurgulanmaya başlandı. Görsel basın, video sitelerinin, YouTube, Facebook, MySpace, Yahoo ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinin özellikle çocukları ve gençleri etkileme ve davranışlarını değiştirmede büyük etkisinin olduğu görülmeye başlandı.²

Medya ve diğer iletişim vasıtalarıyla adeta insanlara dayatılan bu egoist söylemler neticede enaniyet, bencillik ve kendinden başka kimseyi düşünmeyen bir sonuç verdi. Günümüzde salgın bir hastalık gibi yayılan bu hasletler, insanın kalbi ve ruhi hayatı için büyük tehlike oluşturmaya başladı. Bu durum sadece dindar olmayanları değil dindarları da etkisi altına aldı. Bunun neticesi olarak da "dünyevilik ve menfaat düşüncesi" toplumun bütün katmanlarına ve hayatın her alanına sirayet etti. Bir de bu duruma para, teknolojik imkânlar vb. gibi değişik imkânların eklendiği göz önüne alındığında insanın sürekli tetiklenen enaniyet ve benlik duyguları sarmalından kurtulması epeyce zor görünmektedir.

Bu araştırmada dinin narsizme bakışı ve narsizmle başa çıkmada ortaya koyduğu çözümler incelenmiştir. Araştırma, narsizm din ilişkisini incelemesi bakımından önemli görülmektedir.

1. Narsizm

Günümüzde gerek psikolojide gerek psikiyatride en sık kullanılan kavramlardan birisi narsizmdir.³ Narsizmi herkesin kabul edeceği biçimde tanımlamak çok kolay değildir. Adını Yunan mitolojisinde suya yansıyan görüntüsüne âşık olan Narkissos'tan alan narsizm kavramı, aşırı özsevgi, kendini olduğundan büyük görme, benmerkezcilik⁴, kendine hayran olma⁵, kendini aşırı beğenme ve kendine âşık olma anlamlarına gelirken⁶ kişilik bozukluklarında ise kendine âşık olma, kişide cinsel hazzın kendi vücuduna yönelik oluşu ile belirgin cinsel sapıklık hali olarak tanımlanmaktadır.⁷

Narsizmin bireydeki oluşumu bebeklik dönemine dayandırılır. Bu dönemde çocuğun ebeveynle özellikle anne ile duygusal etkileşimde yaşadığı olumsuzluklar⁸ ile ailenin çocuk yetiştirme tarzının hastalıklı narsizmin gelişmesine yol açtığı belirtilmektedir.⁹ Narsizm kültürünün ve narsistik kişiliğin yaygınlaşmasının nedenleri arasında insanın en iyi dostunun kendisi olduğu fikrinin yerleştirilmeye çalışılması, sürekli birinci olma hedefinin verilmesi, aile yapısının yıkılması, evlenip çocuk yetiştirme ideallerinin yerini yalnız ya da birlikte yaşama biçimlerinin alması gibi faktörlerin yanısıra¹⁰; görsel basın, video sitelerinin, YouTube,

² Emine Uçak Erdoğan, "Toplumsal Yozlaştırıcı Olarak Reality Şovlar", *Zaman*, (14 Kasım 2012), s. 24; Jean M. Twenge & W. Keith Campbell (2010). *Narsizizm İlleti*, İstanbul:Kaknüs Yay., s. 175-176.

³ Narsizm kelimesi bir kısım kitaplarda ve makalelerde narsizim olarak da kullanılmaktadır. Biz Selçuk Budak'ın *Psikoloji Sözlüğü* kitabında belirttiği "narsizm" sözcüğünü kullanacağız.

⁴ Selçuk Budak. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 523.

⁵ Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara:T.D.K.Y., s. 1559.

⁶ Mehmet Doğan (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları, s. 752.

⁷ Utkan Kocatürk (1991). *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 487; Sigmund Freud (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev.: Banu Büyükkal & Saffet Murat Tuna, İstanbul: Metis Yayınları, s. 23.

⁸ Tamra E. Cater, Virgil Zeigler-Hill & Jennifer Vonk (2011). *Narcissism and recollections of early life experiences, Personality and Individual Differences*, 51 935-939, journalhomepage: www.elsevier.com/locate/paid; Otto Kernberg (2012). *Sınırlı Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, çev.: Mustafa Atakay, İstanbul: Metis Yay., s. 205; Heinz Kohut (2004). *Kendiliğin Çözülmesi*, İstanbul: Metis Yayınları, çev.: Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal & Cüneyt İşcan, s. 39, 56, 239; James F. Masterson (2008). *Kişilik Bozuklukları*, İstanbul: Litera Yayıncılık, s. 27-28; Cüneyt Evren (1997). *Narsisizm*, İstanbul: BDS Yayınları, s. 43-44; Ertuğrul Köroğlu & Sinan Bayraktar (2011). *Kişilik Bozuklukları*, Ankara: HYB Yayınları, s. 91.

⁹ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 37; Twenge & Campbell, *Narsizizm İlleti*, s. 113-115, 122-123; Evren, *Narsisizm*, s. 35; Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 92.

¹⁰ Evren, *Narsisizm*, s. 7, 31.

Facebook, MySpace, Yahoo ve Twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinin de etkide bulunduğu ifade edilmektedir.¹¹

Narsizmin en önemli belirtileri, başkalarına duyulan ilginin azalmasıyla "self" (benlik) in abartılı biçimde öne çıkması¹² ve kişinin kendisiyle aşırı meşgul olmasıdır.¹³ Benlik saygısı; kişinin kendini yargılama ve değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan bir his olup kişinin kendini gururlu, değerli, gayretli, etkin ve başarılı hissetmesidir. Benlik saygısının duygusal, zihinsel, toplumsal ve bedensel öğeleri vardır. Kendini değerli hissetme; yeteneklerini, bilgi ve becerilerini ortaya koyabilme, başarma ve başarıları ile gurur duyma, toplum içinde beğenilir olma, kabul görme, kendi bedensel özelliklerini benimseme ve kabul etme gibi faktörler benlik saygısının oluşması ve gelişmesinde önde gelen etkenlerdir.¹⁴

Esasında beğenilme, sevilme, değer verilme, önemsenme vb. gereksinimler insanın en doğal gereksinimlerindedir. İnsanlarda beğenilme, başarılı olma, önemsenme, değerli bulunma, sevilme ve sevilen bir kişi olma isteği vardır.¹⁵ Her insan bir dereceye kadar kendisini sever, önemli görür ve bu konuda diğerlerinin kendisine hak vermesini bekler.¹⁶ Aynı şekilde başarılı bulunma, sözünün dinlenilmesi ve aranan bir insan olma, başkalarının gözünde önemli bir yeri olduğu duygusu yaratır ki kişi için de bu durum bir mutluluk kaynağıdır. Bu tür durumlar toplumda kibir olarak nitelendirildiği ve kibirliliğe yüklenen anlam da hoş karşılanmadığı için insanlar bunu açıkça dile getir(e)mezler.¹⁷ Biyolojik ve toplumsal olarak varlığını sürdürmek zorunda olan insan; yaşamını sürdürmek amacıyla çalışmak, başkalarına karşı kendini savunmak, canlı kalabilmek vb. şeyler açısından başkalarına verdiğiinden daha fazla kendisine değer vermek durumundadır.¹⁸ Bu durum insan psikolojisi açısından normal bir şeydir ve sağlıklı bir narsizm bireyin yaşaması, çalışması ve sağlam olan kimliğini devam ettirmesi için zorunludur.¹⁹ Freud'a göre bu durumda narsizm bir sapıklık hâli değil, kendini koruma içgüdüsünün, bencilliğinin libidinal bir tamamlayıcısıdır ve her canlı varlığa bir ölçüde atfedilecek bir özellik olarak belirtilir.²⁰

Narsizm kendi başına hastalıklı bir durum olmayıp insan psikolojisi açısından normal bir şeydir. Bununla birlikte birtakım engellemelere uğradığında zayıflamış ve şişmiş bir özbenlik sevgisine yol açabilir. İnsanların öz benlik sevgisi abartıldığı zaman sergiledikleri tekrarlı düşünce, davranış ve duygu örüntülerinin tümü "narsistik kişilik" olarak adlandırılmaktadır.²¹ Narsistik kişilik bozukluğu; erken erişkinlikte başlayan ve değişik koşullar altında ortaya çıkan üstünlük duygusu (düşlemlerde ya da davranışlarda), beğenilme gereksinimi, empati (eşduyum) yapamamanın vermiş olduğu ve özellikle aşağıdakilerden en az beşinin olmasıyla oluşan sürekli bir örüntü olarak tanımlanmıştır. Narsistik kişilik bozukluğunun görüldüğü kişilerdeki belirtiler şu şekilde sıralanabilir:²²

1. Kendilerinin çok önemli bir kişi olduğu duygusunu taşırlar. Başarılarını ve yeteneklerini abartır, gerçek bir başarısı olmasa da üstün biri olarak bilinmeyi beklerler.
2. Sınırsız başarı, güç, zekâ, güzellik ya da kusursuz sevgi düşlemleri üzerine kafa yorarlar.
3. Kendilerinin özel ve eşi bulunmaz biri olduklarına ve ancak başka özel ya da toplumsal durumu üstün kişilerin (ya da kurumların) kendilerini anlayabileceğine, ancak onlarla arkadaşlık etmeleri gerektiğine inanırlar.

¹¹ Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 159-190;Barbel Wardetzki (2010). *Uçlarda Yaşayanlar Kabul Görmeye Olan Açlık/ Dişi Narsisizm*, çev.:Feyza S.Öztürk&Mukaddes Ögünmez, İstanbul:Sistem Yayıncılık, s. 129-131.

¹² Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 24;Evren, *Narsisizm*, s. 7.

¹³ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 228;Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 369.

¹⁴ İshak Özkan (1994). "Benlik Saygısını Etkileyen Etkenler", *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 3, s. 4-9; Deborah M. Plummer (2011). *Benlik Saygısı Çocuklarda Nasıl Geliştirilir?*, çev.:Emel Aksay, İstanbul:Sistem Yayıncılık, s. 18-25.

¹⁵ Erol Özmen (2011). *Kendini Tanıma Rehberi*, İzmir: Meta Basım, s. 70-72;Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 43.

¹⁶ Evren, *Narsisizm*, s. 7;Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 9.

¹⁷ Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 71-72.

¹⁸ Erich Fromm (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, çev.:Yurdanur Salman/Nalân İçten, İstanbul: Payel Yayınları, s. 65.

¹⁹ Vamık D. Volkan (2012). *Körü Körüne İnanç*, çev.:Özgür Karaçam, İstanbul:Okuyan us Yay., s. 283.

²⁰ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 23.

²¹ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 283.

²² Steven E. Hyman (1989). *Acil Psikiyatri*, çev.: İnci D. Hasırcı&Alp Ayan, İzmir: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay., s. 86;Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 92;Masterson, *Kişilik Bozuklukları*, s. 103.

4. Çok beğenilmek isterler.
5. Toplum içinde öncelik hakkının kendilerine ait olduğunu düşünürler. Kendilerinin ayrıcalıklı olduğuna inanır ve bu tür beklentiler içinde bulunurlar.
6. Kişilerarası ilişkilerini kendi çıkarları için kullanır, kendi amaçlarına ulaşmak için başkalarının zayıf yanlarını kullanırlar.
7. Empati yapamazlar. Başkalarının duygularını ve ihtiyaçlarını tanıyıp tanımlama konusunda isteksizdirler.
8. Çoğu zaman başkalarını kıskanır ya da başkalarının da kendilerini kıskandığına inanırlar.
9. Küstah, kendini beğenmiş davranışlar sergilerler.

A. Narsizm Tipleri

Narsizmin çoğu zaman olumsuz çağrışımlar uyandırmasının nedeni onu, genellikle toplumda kötü bir insanî özellik ve ahlâkî bir eksiklik gibi görme eğiliminden kaynaklanmaktadır.²³ Bununla birlikte narsizmin olumsuz çağrışımlar uyandırması, gerçekte onu mutlak kötü yapmaz. Çünkü onun insana kazandıracığı pek çok kazançlar da vardır. Narsizmi insanlarda görülme durumuna göre *kabul gören narsizm* ve *yıkıcı narsizm* şeklinde iki bölümde inceleyebiliriz.

1. Birincil Narsizm/Kabul Gören Narsizm

Her insanda görülen birincil narsizm²⁴, bireyin kendi çabaları sonucu ortaya çıkan bir durum olup kişinin çalışması ve gayretleri sonucu yapıp ürettiklerinden zevk alması ve başarıya karşı duyduğu aşırı ilgisidir. Narsizmde nesne kişisel çabalar sonucunda ortaya çıkar. Bundan dolayı bireyin kendi eserlerine, kendi başarılarına duyduğu aşırı ilgi çalışma sürecine yansır ve kullandığı malzemelere duyduğu ilgiyle dengelenir. Çalışmayı sürdürmek için gerekli olan enerji büyük ölçüde narsistik özellik taşımasına karşın, ortaya konulan eser gerçeklikle bağlantı kurmak zorunda olduğundan narsizm sürekli denetlenir ve belli sınırlar içinde tutulmuş olur.²⁵ Bir kişinin sahip olduğu ya da başardığı her şey kendini daha da önemli hissetmesini sağlar.²⁶ Diğer bir ifadeyle kabul gören narsizmin en önemli özelliği, bireyin kendi kazanımları sonucunda ortaya çıkan beğenilme ve tasdik edilme arzusu denilebilir.

İnsanın kendisini sevmesi, beğenmesi ya da değerli hissetmesi çoğu zaman diğer insanlarla ilişkilerde ortaya çıkmakta ve onlar tarafından sevilmesi, beğenilmesi ya da değer verilmesi ile mümkün olmaktadır. Kabul gören narsizmde kişi sevme ve sevgi ilişkisini sürdürebilme kapasitesine sahiptir.²⁷ Bireyin kendisi hakkındaki olumlu duygu ve düşünceleri, onun başkaları ile olan ilişkilerini de olumlu etkiler. Bu sevilme, beğenilme ya da değer verilme istekleri narsistik gereksinimlerdir. Herkes için tanıdık olan bu narsistik gereksinimler, insanın temel psikolojik gereksinimleri arasında bulunmaktadır. Kendisiyle barışık, kendisini seven, kendisinden memnun bir kişi başkalarını da sever. Bu durumun oluşabilmesi kişinin kendi olumlu yönlerini görmesi yanında olumsuz yönlerini de rahatsızlık duymadan kendisinin bir parçası olarak kabullenmesi gerekmektedir.²⁸ Sağlıklı narsistik doyumun en önemli özelliği, kişinin günlük uğraşlarından keyif alması, başarılarıyla gurur duymasıdır. Ayrıca başkalarına değer verebilme, başkalarını sevebilme ve başkalarının gereksinimlerini anlayabilme özelliğini de taşımaya gerekir.²⁹ Bu durumda narsizm, belli bir sınırı aşmadığı sürece gerekli ve değerli bir eğilim olarak görülmektedir.³⁰

Narsizmin normal ya da hastalık boyutunu ayırt etmede önemli ipuçlarından biri de kişinin diğer insanlarla beraberken karşıdaki/ diğeri için ne yaptığı ve ne hissettiğidir. Kendini beğenme, sevme ve kendini üstün görme, karşıdakini ise küçümseme, aşağılama ya da yok

²³ Kohut, *Kendiliğin Çözülmesi*, s. 7; Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 71-72.

²⁴ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 35.

²⁵ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 69.

²⁶ Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 42.

²⁷ İnci Doğaner (1996). "Narsistik Kişilik Bozukluğu", *Ege Psikiyatri Sürekli Yay.*, S. 3, s. 341-352; Evren, *Narsizm*, s. 70.

²⁸ Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 71-72

²⁹ Shahal Rozenblatt (2002). *In Defence of Self: The Relationship of Self-Esteem and Narcissism to Aggressive Behavior* Long Island University, (Unpublished Doctorate Dissertation). USA, s. 53; Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 76.

³⁰ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 79.

sayma hastalıklı narsizmin belirtileridir.³¹ Üstünlüklerine olan inançları yanında neyin nerede bittiğini ve nerede devam ettiğini bilen narsistler hayata daha iyi uyum sağlamakta ve toplum nezdinde oldukça başarılı olabilmektedir. Gerçekten de çok gösterişli, yakışıklı, güçlü ve başkalarını yönlendirmede etkili bazı narsistlerin iç dünyalarındaki başarı ve övgüye olan tutkuları, çoğu kez onların eğitim, iş ve toplumsal örgütlenme alanlarında lider konumuna geçmelerini sağlayabilmektedir.³²

2. Yıkıcı/Abartılmış ya da Patolojik Narsizm

Patolojik narsizm kişinin kendi çalışmaları ve emeği neticesinde başardığı, elde ettiği kazanımlardan değil bilakis onun etkisinin olmadığı; beden, dış görünüş, sağlık, zenginlik, soy vb. gibi niteliklerinden dolayı kendini büyük görmesidir.³³ Patolojik narsizmi olan kişiler kendilerini beğenen ve seven insanlar olarak bilinmelerine karşılık³⁴ gerçekte kendilerini sevmeye yetilerinde de ciddi eksiklikleri vardır.³⁵ Kernberg, patolojik narsizmin temelinde kişinin kendisini abartılı bir biçimde sevmesinden daha ziyade kendinden nefret etmesinin yattığını belirtir³⁶, Van der Waals ise narsist kişileri, gerçekte sadece kendilerini seven değil, başkalarını sevmedikleri gibi kendilerini de sevmeyen kişiler olarak tanımlamaktadır.³⁷

Patolojik narsistler, fiziksel ve ruhsal yönden kendilerini aşırı beğenen, üstün gören; sürekli beğeni, ilgi ve onay bekleyen; gittikleri yerlerde özel ilgi göreceklere ve üstün bir yeri hak ettiklerine inanan kişilerdir.³⁸ Narsistler bir yandan kendilerini çok sever, büyük ve tüm güçlü hissederken diğer yandan üstü örtülü bir biçimde değersizleştirilmiş bir yanları vardır ve sevgi açlığı çekmektedirler.³⁹ Bu kişiler gerçekte kendilerini sevmeyen ve küçük görürler.⁴⁰ Dolayısıyla patolojik narsizm bir kişilik bozukluğu olarak nitelendirilmekte⁴¹ ve narsizm düzeyi bir bireyden diğerine değişmektedir.⁴² Patolojik narsizmi olan kişilerin başkalarını sevebilme yetenekleri yoktur.⁴³ Empati bozukluğuna maruz bu hastalar⁴⁴ kendilerini olağandışı hakları ve ayrıcalıkları olan "çok özel" kimseler olarak görürler ve kendilerine saygı göstermeyen herkesi hor görür, onları küçümserler.⁴⁵ İlişkilerinde sağladıkları doyum geçici olup doyum sağlayamadıkları durumlarda boşluk, huzursuzluk ve sıkıntı hissederek. İlişkileri bencil, ben merkezci olan narsistlerin başkalarının duygu ve düşüncelerine eşduyum yapabilme yetileri bulunmamaktadır.⁴⁶

Benlik saygıları dışarıdan gelecek ilgi, beğeni ve onayla beslendiğinden dolayı sürekli övgü bekleyen bu tiplerin davranış ve görünüşleri, bunları elde etmeye yönelik olduğu için beklentileri karşılanmayınca öz saygıları çabucak düşebilir, kendilerinde kırgınlık, ruhsal durumlarında bunaltı ve çöküntü hissedebilirler.⁴⁷ Dıştan gelen destek kesildiğinde ya da

³¹ Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 73; Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70.

³² Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 289; Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 83-85; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 31.

³³ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 28.

³⁴ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 93-97; Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 73; Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70; Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436; Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 368.

³⁵ Evren, *Narsisizm*, s. 8, 37; Freud, *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, s. 42-46; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 286; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 284; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 27.

³⁶ Evren, *Narsisizm*, s. 8.

³⁷ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 236.

³⁸ M. Orhan Öztürk (2004). *Ruh sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara: Feryal Matbaası, s. 436.

³⁹ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 284; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 199-200.

⁴⁰ Evren, *Narsisizm*, s. 7-8; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 27.

⁴¹ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 27, 199; Kocatürk, *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*, s. 487; Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 523; Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436; Masterson, *Kişilik Bozuklukları*, s. 95.

⁴² Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 284; Evren, *Narsisizm*, s. 34.

⁴³ Evren, *Narsisizm*, s. 77; Doğaner, "Narsistik Kişilik Bozukluğu", s. 341-352.

⁴⁴ Mary Lynn Rapier (2005). *An Interview Study Of Narcissistic Executives: Piercing The Corporate Veil of Narcissism in the Workplace*. (Unpublished Doctorate Dissertation). Faculty of Saybrook Graduate School and Research Center, San Francisco, s. 4-6; Masterson, *Kişilik Bozuklukları*, s. 118; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 102.

⁴⁵ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 523; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 93; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 31.

⁴⁶ Gamze Özcürümez, Nilgün Tanrıverdi&Leyla Zileli (2012). "Sınır Kişilik Organizasyonu Temelinde Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Yapay Bozukluk: Psikanalitik Psikoterapi Süreci", *Türk Psikiyatri Dergisi*, s. 152-160; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 191; Kohut, *Kendiliğın Çözümlemesi*, s. 8; Evren, *Narsisizm*, s. 52; Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 102.

⁴⁷ Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 32.

eleştirildiklerinde öfkeyle, kızgınlıkla, değersizleştirme duygusuyla ve üzüntüyle tepki gösterirler.⁴⁸ Sağlıklı olmayan narsistik doyumun en önemli iki belirtisi vardır: Kendini değerli hissedebilmek için diğerlerini değersizleştirmek ve onları acımasızca aşağılamaktır.⁴⁹ Yıkıcı/Abartılmış narsizm antisosyallikle ilişkili olup antisosyal kişilik narsist kişiliğin bir alt grubu olarak kabul edilmektedir.⁵⁰ Yaşamlarından tatmin olamama, diğerlerine karşı bilinçli veya bilinçdışı sömürücülük ve acımasızlık gösterirler.⁵¹

Bireylerde narsistik kişilik özelliklerini belirlemede kullanılan Narsistik Kişilik Envanteri'nde narsistlerin ayırt edici özelliği; *üstünlük, tüm güçlülük, teşhircilik, onaylanma ve kabul görme, liderlik ve otorite* olarak beş kategoride ele alındığı gibi *üstünlük/kibir, sömürücülük, teşhircilik, kendine yeterlilik, kendini beğenme, hak iddia etme* ve *otorite* olarak yedi kategoride de sınıflandırılmaktadır.⁵² Şimdi kısaca bunlara bakabiliriz.

a. Üstünlük Duygusu/Kibir

Üstünlük, başkalarına kıyasla kişinin kendi zihinsel ve fiziksel özelliklerine veya yetilerine gerçeğe uymayan aşırı, abartılı bir önem vermesiyle ve bu temelde kendini herkesten üstün, önemli görmesiyle tanımlanan bir tutumdur.⁵³ Üstün olduğunu düşünen kimseler kendilerinin özel insanlar olduğuna inanır ve öyle davranırlar. Kendini özel hissetme, benzersiz ve farklı olma arzusu, insanı istisnaî (özel) ve herkesten daha iyi olduğu fikrine götürür. Kendini beğenmişlikle birlikte bu durum başkalarını küçümseme ve onları kendinden aşağı görmenin bir sorun olmadığı inancını haklı çıkarmasına yardım eder.⁵⁴

Narsistler kendilerini çok önemserler. Son derece gururlu, kendini metheden ve kendilerine aşırı hayran tiplerdir.⁵⁵ Kendilerini üstün, hayran olunacak durumda gören bu kişiler başkalarına tepeden bakarlar. Bu durum zamanla onları çevrelerinden kopmaya, herkesten soyutlanmaya iter.⁵⁶ Kendilerini "Tanrı'nın dünyaya bir ihsanı olarak gören" narsistler güzellikte, zekâda, güçte vb. şeylerde bir numaradırlar. Sürekli kendilerinden bahseden, başkalarını tanımadan önce kendilerini tanıtmaya gereksinimi duyan bir kişilik yapıları vardır. Başkalarını kendilerine hayran olmak için var olan kişiler olarak gören narsistler, hayatın merkezinde kendilerini gördükleri için başkalarına kötü davrandıkları ya da onların dostluklarını kaybettikleri zaman vicdan azabı, üzüntü ya da keder gibi duyguları sergilemede güçlük çekerler.⁵⁷

b. Tüm güçlülük

Yukarıda anlatıldığı üzere narsist kişilerdeki üstünlük duygusu onların kendilerini tüm güçlü hissetmelerine ve sanki başkalarından daha iyiymiş gibi eylemde bulunmalarına neden olur.⁵⁸ Diğer yandan da bu durum onları üstü örtük değersiz olma hissine götürür ve onların sevgi açlığı çekmelerine neden olur. Bilinç düzeyinde yoğun güvensizlik ve aşağılık hissi duyan narsistler, zaman zaman bu aşağılık ve güvensizlik hislerini büyüklenmeci hisler ve tümgüçlü olma fantezileriyle dönüşümlü olarak yaşarlar.⁵⁹

⁴⁸ Roy F. Baumeister&Kathleen D. Vohs (2001). "Narcissism as Addiction to Esteem", *Psychological Inquiry*, Vol. 12, N. 4, pp. 206-209; Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, s. 11; Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 62; Evren, *Narsisizm*, s. 40.

⁴⁹ Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 76; Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 31, 200.

⁵⁰ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 31.

⁵¹ Evren, *Narsisizm*, s. 63; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 91.

⁵² Robert A. Emmons (1984). "Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory", *Journal of Personality Assessment*, Vol. 48, No:3, pp. 291- 300; Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 48; Selim Atay (2009). "Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu", *Gazi İİBF Dergisi*, s. 181-196.

⁵³ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 797.

⁵⁴ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 93; Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 265, 268.

⁵⁵ Simine Vazire, Laura P. Naumann, Peter J. Rentfrow, Samuel D. Gosling (2008). Portrait of a narcissist: Manifestations of narcissism in physical appearance, *Journal of Research in Personality* 42 1439-1447. Journal homepage: www.elsevier.com/locate/jrp; Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 43; Doğaner, *Narsistik Kişilik Bozukluğu*, s. 341-352.

⁵⁶ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 70-74; Evren, *Narsisizm*, s. 60; Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 122.

⁵⁷ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 199; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 285-287.

⁵⁸ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 283.

⁵⁹ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, ss. 199-200; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 284.

Kendilerini üstün gördüklerinden tüm dünyanın her konuda kendilerinden aşağı olduğunu kabul eden bir yargıları vardır.⁶⁰ Toplumu zengin, önemli ve ünlü olanlar ile ayak takımı olarak ikiye ayıran narsistler, ayak takımına ait olmaktan korkarlar.⁶¹ Kendilerini olduklarından daha yetenekli görürler. Güce sahip olma onlar için önemli olduğundan işlerinde yükselmek için çalışır ve çok başarılı olabilirler. Tutkuları ve kendilerine özgüvenleri üstün başarı sağlamalarına etki eder.⁶²

c. Teşhircilik

Teşhircilik, sürekli ilgi odağı olmaya ve dikkatleri kendi üzerine çekmeye yönelik genel bir eğilimdir.⁶³ İlgi odağı olmayı isteyen, dikkat çekmeyi seven narsistler bunun için her şeyi yaparlar. Kendilerini tanıtma arayışları ve fark edilme arzuları vardır.⁶⁴ Fiziksel güzellik arzusu insanın kendine hayranlığının bir göstergesidir. Narsistler fiziksel çekicilik, zekâ, yetenek gibi becerilere sahiptirler.⁶⁵ Başkalarından daha güzel/yakışıklı ve çekici olduklarına inandıklarından dolayı dış görünüşlerine oldukça dikkat eden bir yapıya sahiptirler. Bu yüzden; dış görünüşlerine çok değer veren, pahalı ve dikkat çekici kıyafetler giymeye ve etraflarından sürekli ilgi beklemeye eğilimlidirler. Dış görünüş saplantılarını statü ve başkalarından ilgi görmenin bir yolu olarak kullanmaktadırlar. Gerçeklik duygusundan daha çok dış dünyaya karşı verilen görüntünün önemli olduğu düşüncesi ile onların yüzünde sürekli olarak bir gülümseme oluşur ve hangi açıdan daha iyi göründüklerinin hep farkındadırlar.⁶⁶

d. Sömürücülük

Sömürücülük ya da istismar; istediği bir şeyi elde etmek için şiddet, aldatmaca vb. de dâhil olmak üzere her türlü yöntemle başkalarını kullanma eğilimiyle tanımlanan bir kişilik yapısıdır.⁶⁷ Sömürücülük/istismar, çıkar sağlamaya yönelik olup insan ya da nesnelerin adaletsiz kullanımı olarak belirtilir ve genelde üç biçimde görülür. Birinci olarak sömürücü, sömürülen kişiyi zorlayabilir veya aldatarak kullanabilir. İkinci olarak sömürülen kişi, yapılan eylemlere gönüllü rıza gösterebilir. Üçüncü olarak ise, sömürülen kişinin amacı, çıkar sağlamak ve kazancını güvenceye almaktır.⁶⁸ Narsistler, başkalarının bilgilerini kendilerine mal etme konusunda çok uzadırlar. Her türlü ilişkiyi, ellerindeki her türlü gücü kendi çıkarları için kullanabilirler. Gerçekte başkalarını sevebilme kabiliyetleri yoktur. İnsanlarla ilişkileri karşılıklı bir ilişki değil büyüklüklerini onaylatmak için diğerinin var olduğu bir ilişkidir.⁶⁹ Narsistik kişilerin insan ilişkileri tamamen sömürüye dayalı olarak, sanki bir limonun suyunu sıkıp posasını bir kenara atıyormuş gibi yaşarlar.⁷⁰ Başkalarını kendi çıkarları için kullanır, onları sömürür ve onlardan kendi isteklerini yerine getirmelerini beklerler.⁷¹ Büyüklüklerini destekleyen kişi ile ilişkileri var gibi gözükse de karşındaki kişi bu işlevi göremediğinde ilişkileri bitmiş olur.⁷² Tatmin edici ve gerçek bir yakınlığı içeren duygusal ilişkilere giremezler. İlişkileri genelde sorunlu olup kısa sürer.⁷³

e. Onaylanma ve Kabul Görme

Narsist bireyler zaman zaman kendilerini tümgüçlülük (her şeye gücünün yeteceği) yanılsamalarına kaptırsalar da kendi değerlerini geçerli kılmak, özsaygılarını kazanmak için

⁶⁰Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 93.

⁶¹ Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 141-142.

⁶²Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 100-103;Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 289;Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 60-61.

⁶³ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 745.

⁶⁴ Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 137, 160;Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 93-95.

⁶⁵ Vazire, Naumann, Rentfrow&Gosling, "Portrait of a narcissist: Manifestations of Narcissism in Physical Appearance", *Journal of Research in Personality* 42 1439-1447;Evren, *Narsisizm*, s. 8.

⁶⁶ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 91;Twenge&Campbell, *Narsisizm İleti*, s. 203-204, 218;Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 88-89.

⁶⁷ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 473.

⁶⁸ <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/etik.doc> 22.02.2013.

⁶⁹ Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 60;Evren, *Narsisizm*, s. 77;Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 91.

⁷⁰ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 204.

⁷¹ Evren, *Narsisizm*, s. 62.

⁷² Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 82;Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 102.

⁷³ Evren, *Narsisizm*, s. 24, 70;Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 60;Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 289.

başka kişilere bağımlıdırlar.⁷⁴ Başkaları tarafından seilmeye ve hayranlık duyulmaya büyük ihtiyaç duyarlar.⁷⁵ Kendilerini övenlere karşı normal davranan narsistler, hak ettiklerini düşündükleri saygıyı göremediklerinde ise sözlü saldırganlık, küçük düşürme, küçümseme, yok sayma ve hakaret gibi saldırganlık gösterebilirler.⁷⁶ Kendilerine yönelik eleştirileri kaldıramaz ve kusurları için herkesi suçlama eğilimine girerler. Eleştirilere karşı aşırı alınganlık gösteren ve buna kızgınlık ya da üzüntüyle tepki veren narsistler, zaman zaman alttan alarak ya da kendilerini hoşgörülü göstererek tavırlarını gizleyebilirler. Aslında bu davranışlar onlar için bir araçtır. Bu tür duygular onların kendilerine daha da hayran olmalarını sağlar. Dış dünyaya gerçek ilgilerinin kesilmesi narsistlerin ortak özelliğidir.⁷⁷

f. Liderlik ve Otorite

Narsistler, en başarılı ve en parlak olacaklarına inanan⁷⁸, başa gürüşmeyi ve orada kalmayı seven yarışmacı kişiler olup, en iyi olma ve en yüksek konumda bulunma konusunda ısrarcı olma eğilimi gösterirler.⁷⁹ Kendilerine aşırı güvenen ve iddiacı olduklarından risklere karşı fazlasıyla dayanıklıdırlar. Takdir edildiklerinde bireysel olarak çok başarılı olabilen ancak başkalarıyla birlikte çalıştıklarında çabalayan ve düşük performans gösteren narsistler, birlikte çalışmaktan daha çok bireyselciği seven bir kişiliğe sahiptirler. Kişilik özelliklerinden dolayı seilmeyen, kısa süreli başarılı olmalarına karşın uzun vadede başarılı olamayan bu tiplerin başarıyı ekiple paylaşmaktan çok kendilerine mal etmeyi seven özellikleri vardır.⁸⁰ Gerçek yaşamda bir lider olarak öne çıkabilen narsistler siyasi ve ticari örgütlerde kendilerini kanıtlayıp yeteneklerini sergilerler.⁸¹ Özel ve meslekî yaşamlarında başarısız olduklarında ise bunalıma düşerler.

g. Hak iddia etme

Narsistik kişilik yapısının temel özelliklerinden birisi de "hak kazandı" duygusudur. Kendilerini üstün insanlar olarak, olağandışı hakları ve ayrıcalıkları olan "çok özel" kişiler olarak görürler⁸² ve başkalarını denetlemek, onlara sahip olmak ve onları sömürmek hakkına sahip olduklarını hissederler.⁸³ Kendi entelektüel üstünlüklerini kabul eden, tüm dünyanın her konuda kendilerinden aşağı olduğunu kabul eden bir yargıları vardır.⁸⁴

Bu tipler, kişisel olarak eşi bulunmaz ve özel bir önemlerinin olduğu düşüncesindedirler. Kendilerini herkesten üstün görmeleri nedeniyle diğer insanlarla ilişkilerinde herkese göre kendilerine daha farklı, daha özel biri olarak davranılmasının beklentisi içindedirler. Kendilerine sıradan bir insanmış gibi davranılmasından çok rahatsız olurlar. Sahip oldukları özellikler nedeniyle hak ettiklerini düşündükleri özel ilgiyi görmek isterler ve bunun en doğal hakları olduğunu düşünürler. Çevrelerindeki her şeyin (canlı-cansız) kendileri için var olduğu hayali içindedirler.⁸⁵ Başkalarını yalnızca kendilerine hayran kimseler olarak görürler.⁸⁶ Bu da çoğu zaman sürekli ilgi görme ve beğenilme gereksiniminde olma biçimini alır ve bunu bir hak olarak görürler. İstek ve arzularının başkaları için ne anlama

⁷⁴ Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 29-32; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 100-101.

⁷⁵ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 199.

⁷⁶ Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 149, 274, 281; Pascale Chapaux-Morelli&Pascal Couderc (2012). *İkili İlişkilerde Duyusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, çev.: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 212-122.

⁷⁷ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 62-63; Evren, *Narsisizm*, s. 37; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 50.

⁷⁸ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 99-101.

⁷⁹ Öztürk, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, s. 436.

⁸⁰ Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 74-79.

⁸¹ Lasch, *Narsisizm Kültürü*, s. 83-84; Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 78.

⁸² Rapier, *An Interview Study Of Narcissistic Executives: Piercing the Corporate Veil of Narcissism in the Workplace*, s. 19-22; Seth A. Rosenthal&Jill M. Hooley (2010). "Narcissism Assessment in Social-Personality Research: Does the association between narcissism and psychological health result from a confound with self-esteem?", *Journal of Research in Personality*, s. 453-465, journalhomepage: www.elsevier.com/locate/jrp; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 93, 98; Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 283; Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duyusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 133.

⁸³ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 31; Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duyusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 105.

⁸⁴ Chapaux-Morelli&Couderc, *İkili İlişkilerde Duyusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, s. 98.

⁸⁵ Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 59-60, 79; Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, s. 138; Twenge&Campbell, *Narsisizm İletisi*, s. 265-268; Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 101.

⁸⁶ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, s. 287; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 44.

geldiğini düşünmeksizin koşulsuz karşılanmasını beklerler. Başkalarından yardım ve özel ilgi görmediklerinde ise şaşkınlığa düşerler ya da çok öfkelenirler.⁸⁷

B. Narsizm Hastalığının (Epidemi) Tedavisi

Narsistik kişilik bozukluğunda ilaç tedavisinin yeri yoktur. Bununla birlikte bu hastalar narsistik zedelenebilirlikleri nedeniyle, hedeflerine ulaşamadıklarında ya da gerçek veya hayali terk edilmelere karşı depresyon belirtilerini gösterebilirler. Bu durumlarda antidepresan kullanılabilecekleri ifade edilmektedir.⁸⁸ Yararlı olduğu belirtilen tek tedavi psikanalitik psikoterapi olup⁸⁹ psikoterapinin yapılan çalışmalarda fayda sağladığı belirtilmesine karşın⁹⁰ Fromm; her insanda ulaşamayacak her türlü çözülme çabasına karşı direnen narsist bir çekirdeğin kalacağını belirtir.⁹¹

2. İslâm'ın Narsizme Bakışı

Âdet, ibadet, itaat etme ve kullukta bulunma manalarına gelen din (İslam)⁹²; inanç ve bu inanç üzerine kurulan bir hayat tarzı, bir yaşam sistemi⁹³, insanları kendi hür irade ve ihtiyarlarıyla doğru ve güzel olan şeylere sevk eden ilâhî kanunların bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁹⁴ Din, bireyi inancını sosyal alanda gerçekleştirmeye sevk ettiği gibi⁹⁵ aynı şekilde toplum içinde insanların mutlu ve huzurlu yaşamları için birtakım düzenlemeler de sunar.⁹⁶ Biz de burada dinin bu özelliğinden hareketle narsizme ne gibi çözümler sunduğunu tartışacağız.

Lügat anlamı itibariyle makam, itibar⁹⁷, mertebe, sosyal konumunun bulunması⁹⁸ anlamına gelen câh; bir şahsın hak etmediği makamı, rütbeyi hak ettiğini düşünmesi⁹⁹, iyi veya kötü kendi yaptığı her şeyi beğenmesi, kendini büyük görmesi, övünmesi¹⁰⁰, kendi görüşünü üstün görmesi¹⁰¹, kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesi manasına gelen uc; büyüklük, büyülenme¹⁰², kendisini insanların en iyisi, en üstünü görmesi¹⁰³, büyük olmak isteği¹⁰⁴, böbürlenme, büyüklük taslama¹⁰⁵, kendini üstün görme ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması anlamına gelen kibir¹⁰⁶; başkalarına ihtiyaç duymama¹⁰⁷, başkalarına muhtaç olmama¹⁰⁸, bir şeye gereksinim duymama¹⁰⁹, kendini tamamen serbest görme (Allâh'a muhtaç görmeme)¹¹⁰ ve kendini yeterli görme manasına gelen

⁸⁷ Köroğlu&Bayraktar, *Kişilik Bozuklukları*, s. 101-102; Özmen, *Kendini Tanıma Rehberi*, s. 78-79.

⁸⁸ Evren, *Narsisizm*, s. 68; Özçürümez, Tanrıverdi&Zileli, "Sınır Kişilik Organizasyonu Temelinde Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Yapay Bozukluk: Psikanalitik Psikoterapi Süreci", s. 152-160.

⁸⁹ Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, s. 269; Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, s. 110-130, 144-168; Masterson, *Kişilik Bozuklukları*, s. 118-240.

⁹⁰ Özçürümez, Tanrıverdi&Zileli, "Sınır Kişilik Organizasyonu Temelinde Narsistik Kişilik Bozukluğu ve Yapay Bozukluk: Psikanalitik Psikoterapi Süreci", s. 152-160; Kohut, *Kendiliğin Çözümlemesi*, s. 217-221; Wardetzki, *Dişi Narsisizm*, s. 60, 233.

⁹¹ Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, s. 57, 64.

⁹² İbni Manzûr (1970). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, c. I, s. 241.

⁹³ Ebu'l-Ala Mevdûdî (2003). *Tefhimu'l Kur'an*, çev.:Komisyon, c. I., İstanbul: İnsan Yayınları, s. 202.

⁹⁴ E.M. Hamdi Yazır (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*, sad.: İsmail Karaçam ve diğerleri, c. 1, İstanbul:Azim Dağıtım, s. 93.

⁹⁵ M. Abdullah Draz 't.y.'. *Din ve Allah İnancı*, çev.: Bekir Karlığa, İstanbul: Bir Yayıncılık, s. 77.

⁹⁶ Erich Fromm (1991). *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev.:A.Antan, İstanbul:Antan Yayınları, s. 191.

⁹⁷ İsmail H. Bursevî (2011). *Kitâbu'l-Furûq, Kelimeler Arasındaki Farklar*, çev.:Ömer Aydın, İstanbul: İşâret Yayınları, s. 339.

⁹⁸ Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb Feyrûzâbâdî (2005). *El-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesu'r-Risâle, s. 1245.

⁹⁹ Ali b. Muhammed Şerif Cürçânî Hüseyinî Hanefî (2007). *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Tahkik: Dr. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, s. 224

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (1999). *Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî*, Beyrut, c. 9, s. 51-52.

¹⁰¹ Zübeydî, Muhammed Murteza Hüseyinî (2001). *Tâcu'l-Arûs*, Tahkik: Abdulkhakim Azebâvî, Kuveyt: Müessesu Kuveyt İ't- Tekaddümü'l-İlmî, C. 3, s. 317-320.

¹⁰² İbrâhim, Recep Abdu'l-Cevvâd (2002). *Mu'cemu Mustalâhâtî'l-İslâmiyye fi Misbâhi'l-Munîr*, Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, s. 249.

¹⁰³ İbn Manzûr (1999). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, c. 12, s. 13-15.

¹⁰⁴ Zübeydî, *Tâcu'l-Arûs*, C. 14, s. 5-9.

¹⁰⁵ Râğıb el-İsfahani (2007). *Müfredât*, çev.:Yusuf Türker, İstanbul:Pınar Yay., s. 1255-1256.

¹⁰⁶ Mustafa Çağrıncı (2002). "Kibir", *DİA*, Ankara, C. 25, s. 562.

¹⁰⁷ İsfahani, *Müfredât*, s. 1103.

¹⁰⁸ Zübeydî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 39, s. 186-189.

¹⁰⁹ İbn Manzûr (1999). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut:Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, c. 10, s. 134-135.

¹¹⁰ Toshihiko Izutsu ("t.y."). *Kur'an'da Allâh ve İnsan*, çev.:Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, s. 146.

istiğna¹¹¹ ile olmadığı bir halde görünme, isim ve marka olmak için gösteriş yapma¹¹² manalarını içeren riya, narsizmin dindeki karşılığı olarak tanımlanabilir.

İnsanlar, tabiatları itibarıyla farklılık ve üstünlük düşüncesine açıktırlar. İnsanlar ortaya koydukları eserler, söyledikleri sözler, yapıp ettikleri güzel işler, kazandıkları başarılar vb. neticesinde ödüllendirilme, takdir edilme, övülme, iltifat bekleme ve kendilerinden bahsedilmesini isterler. “Galip gelirsek herhalde bize mutlaka büyük bir mükâfat verilir.”¹¹³ düşüncesi ile günümüzde bir kısım entelektüellerin iktidar masasına davet edilip fikirlerine değer verilmesinden memnun olmaları¹¹⁴, insanda tarih boyunca var olan başarı kazanma, yaptıklarına karşılık takdir edilme ve iltifat bekleme düşüncesini göstermektedir.

Kur’ân, fizikî ve ruhî bakımdan¹¹⁵ en güzel surette yaratılan¹¹⁶ ve üstün kılınan insanın¹¹⁷ Allâh’ın yeryüzündeki halifesi olduğunu belirtir¹¹⁸ ve kendini değerli ve üstün görme hissinin diğer bir ifadeyle ilk narsist hareketin insanlığın atası olan Hz. Âdem’in yaratılışında Şeytan’ın üstünlük iddialarıyla birlikte başladığını haber verir.¹¹⁹

Kur’ân’da geçen, “Bir kısmınızı diğerleri üzerine üstün kıldık.”¹²⁰, “Allâh, Âdemi, Nûh’u, İbrahim ailesi ve İmran ailesini insanlara üstün kıldı.”¹²¹ ve “Biz dilediğimizi derecelere yükseltiriz.”¹²² âyetleri insanlardan bir kısmının diğerlerine göre üstün yaratıldığını belirtmektedir. İnsanlar akıl, zekâ, ilim, bedensel güzellik, ses güzelliği, soy, servet, makam, konuşma kabiliyeti vb. bir kısım farklı özellikler açısından diğerlerine göre daha üstün olabilirler. Kur’ân, bazı insanların ekonomik durumunun iyi ve evlat sayısının daha fazla olması¹²³, bazılarının sıhhat¹²⁴, bazılarının fiziksel güç¹²⁵, bazılarının akıl¹²⁶, bazılarının ibadet¹²⁷ ve bazılarının da bilgi (ilim)¹²⁸ gibi bir kısım farklılıklar nedeniyle kendilerini diğer insanlardan üstün gördüklerini belirtir. Din, üstünlüğün bir kısım insanların diğerlerini çalıştırması amacına binaen Allâh tarafından verildiğini¹²⁹ ve bunun insana aslından intikal eden bir miras, elinden alınmaz kişisel bir özellik değil bir lütuf olarak bilinmesi gerektiğini belirtir.¹³⁰ Bununla birlikte insanlar Allâh’ın bir amaca binaen kendilerine verdiği bu özelliklerden dolayı kendilerini diğer insanlardan daha üstün, daha seçkin ve daha çok saygıdeğer bulma mülâhazasına kapılabilmektedirler.

Üstün olma duygusu bazen ferdin benliğinden kaynaklandığı gibi bazen de aidiyet mülâhazasından kaynaklanabilmektedir. Bireysel bir kısım özelliklerden dolayı kendini üstün ve farklı görmeden kaynaklanan bireysel narsizm olabildiği gibi bir cemiyetin ya da bir milletin mensubu olmaktan kaynaklanan toplumsal narsizm de olabilmektedir. Kur’ân, Mısır toplumunun “Kendi kavimleri bizim hizmetçi kölelerimiz iken şimdi biz bunlara mı inanacağız?”¹³¹, Ad kavminin “Bizden daha kuvvetli kim var?”¹³², “ ...o gün kendi çokluğunuz

¹¹¹ İbrâhim, *Mu’cemu Mustalâhâti’l-İslâmiyye fi Misbâhi’l-Munîr*, s. 173.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, s. 88-89.

¹¹³ Kur’ân, A’râf, 7/113.

¹¹⁴ Slavoj Zizek&Alain Badiou (2009). *Felsefe ve Güncellik*, çev.:Özgür Aktok, İstanbul:Encore Yayınları, s. 11.

¹¹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 9, s. 312.

¹¹⁶ Kur’ân, Tîn, 95/5;Teğabûn, 64/3.

¹¹⁷ Kur’ân, İsrâ, 17/70.

¹¹⁸ Kur’ân, Bakara, 2/30; Enam, 6/165.

¹¹⁹ Kur’ân, Sâd, 38/76;A’râf, 7/12;Hicr, 15/33.

¹²⁰ Kur’ân, Zührûf, 43/32.

¹²¹ Kur’ân, Âl-i İmran, 3/33.

¹²² Kur’ân, Yûsuf, 12/76.

¹²³ Kur’ân, Kasas, 28/58, 76;Sebe’, 34/35;Kehf, 18/34, 32-43;Kasas, 28/76-78;Kehf, 18/34-42; 9/25.

¹²⁴ Kur’ân, Kasas, 28/76-78;Kehf, 18/34-42.

¹²⁵ Kur’ân, Fussilet, 41/15.

¹²⁶ Kur’ân, Bakara, 2/13.

¹²⁷ Kur’ân, Bakara, 2/264;Mâûn, 107/4-6.

¹²⁸ Kur’ân, Mûmin, 40/83;Kasas, 28/78.

¹²⁹ Kur’ân, Zührûf, 43/32.

¹³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 4, s. 20.

¹³¹ Kur’ân, Mû’minûn, 23/47.

¹³² Kur’ân, Fussilet, 41/15.

size güven vermişti de bunun size bir faydası olmamıştı.”¹³³ ve “Seni aramızda çok zayıf görüyoruz,” ifadelerinin grup ve/veya millet narsizminin olduğunu göstermektedir.

Dinin Narsizm Kaynaklı Oluşabilecek Olumsuzluklara Dikkat Çekmesi

Narsist insanların bir özelliğinin de övülme ve kendilerini pazarlama isteği olduğu söylenmişti. Kur’ân bunun daha ileri bir versiyonu olarak insanların sadece yaptıklarıyla ve sahip oldukları bir kısım vasıflarla değil, yapmadıkları işlerle ve hiçbir katkıda bulunmadıkları başarılarla da övülmeyi arzuladıklarını belirtir. “Zannetme ki, yaptıklarından ötürü sevinip şımaran, yapmadıkları işlerden dolayı da övülmek isteyen kimseler...”¹³⁴ ifadeleriyle gururlanan, övülmekten hoşlanan ve yaptığı işi dolayısıyla kendini büyük göstermek isteyenlerin olabileceğini belirtmektedir.¹³⁵ İşte Kur’ân bu konunun farklı bir yönüne dikkatleri çekerek, insanların yapmadıkları işleri yapmış gibi ifade ederek övülmeyi arzulayanların olabileceğini belirtir. Allâh rızası için yapılan yardımlar, bu uğurda feda edilen canlar vb. şeyler duyulma, bilinme ve itibar görme kaygısıyla yapılmış olabilir ve insanlar bunu kendileri ve aileleri için bir saygınlık vesilesi kabul edebilirler. Ancak din, her halükârda yapılan işlerde niyetlerin önemine dikkat çeker ve insanların takdir ve teveccühlerinin önemsizliğinden bahsederek asıl önemli olanın Allâh rızası olduğunu belirtir.¹³⁶

Narsist tavır ve davranışların sadece inanmayanlarda değil inanan insanlarda da görülebileceğini belirten Kur’ân, bu tür tavır ve davranışları hoş karşılamamaktadır.¹³⁷ Dinin emirlerini yaşamadığı halde çok dindar ve takva sahibi görünen ve bundan dolayı da takdir edilip övülmeyi bekleyen insanların var olması narsizmin inanan insanlar için de bir problem olabileceğini göstermektedir.

Narsizmin pek çok olumsuz etkisi olduğu görülmektedir. Bunlar arasında ilk dikkat çeken, kişinin kendisi ve etrafı ile yaşadığı problemlerdir. İnsanı bu tarz problemler yaşamaya sevk eden en önemli unsur megalomani denilen kendini üstün görme duygusudur. Bu duyguya sahip insanlar, kendilerini üstün görmelerinin yanısıra etrafındakileri de küçük görürler. Bundan dolayı da onların hiçbir zaman gerçek dostları yoktur.¹³⁸ Yine onları bu tarz bir olumsuzluğa yönelten sahip oldukları, kendi kişiliklerine fazlaca güvenen, bu güvenden kaynaklanan gurur ve başkalarını küçük görme eğilimleridir.¹³⁹ Başkaları ile geçinemeyen ve toplum hayatına uymayan bu tipler sürekli huzursuzluk yaşar ve ruhsal olarak bir doyuma ulaşamazlar.¹⁴⁰

Üstünlük duygusunun tetiklediği diğer iki olumsuzluk daha vardır. Hased ve kıskançlık. Şüphesiz bu hisler insanı üzüntü ve mutsuzluğa yöneltir.¹⁴¹ Hased ve kıskanma duygusunun altında yatan sebeplere bakıldığında diğer insanların kendilerinden daha başarılı olmalarını kişinin görmesi göze çarpmaktadır.¹⁴² Ayrıca kıskançlık ve hased kin ve nefret doğurmakta, hased edilen şahsın zarara uğraması hissini tetiklemektedir. Hatta bu kişinin bir adım ötesinde, insanın karşısındaki şahıs için düşmanca tavırlara girmesi ve onun acı çekmesini arzulamaya itebilmektedir. Nitekim Kur’ân bu hususta Hz. Âdem’in evlâtlarından birinin diğerini öldürmesini ve Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasını hikâye ederek, hased ile gerilen tiplerin kendi kardeşlerine bile -ölüm dâhil- her türlü acımasız muameleyi yapabileceğini gözler önüne sermektedir.¹⁴³

Üstünlük duygusunun insanı ittiği diğer bir olumsuzluk da insanın yardımlaşma duygusunu öldürmesi ve onu karşısındakilerin doğrularını önemsemeyip sadece kendi

¹³³ Kur’ân, Tevbe, 9/25.

¹³⁴ Kur’ân, Âl-i İmrân, 3/188.

¹³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 482.

¹³⁶ Nesâi, Cihat 22; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/321.

¹³⁷ Kur’ân, Bakara, 2/264; Nisâ, 4/38; Tevbe, 9/25; Lokman, 31/18-19; Mâûn, 107/5-7.

¹³⁸ Rasim Adasal (1979). *Normal ve Anormal Açudan Psikososyal Yönleriyle Kişilik ve Karakter Portreleri*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, s. 21.

¹³⁹ Hayati Hökekleli, “*Tevazu*” Dem Dergisi, 1. yıl, S. 2, s. 114-119.

¹⁴⁰ Alfred Adler (2010). *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev.:Kâmuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları, s. 224; Adasal, *Kişilik ve Karakter Portreleri*, s. 21-23.

¹⁴¹ Mustafa Çağrıncı(1997).“Haset”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c. XVI, s. 378-379; Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 255.

¹⁴² Alain de Botton (2010). *Statü Endişesi*, Türkçesi.:Ahu Sila Bayer, İstanbul: Sel Yayınları, s. 54-56.

¹⁴³ Kur’ân, Mâide, 5/27-31; Yûsuf, 12/8-16.

doğruları olduğuna inanan bir hâle büründürmesidir.¹⁴⁴ İnsanın benliğini tesir altına alan narsist duygular kişinin kendisini sevimsizleştirmesine ve yalnızlığa terk edilmesine neden olur. İnsanlara tepeden bakma, sadece kendini beğenme, büyüklük ve farklılık tavrı sergileme insanlar tarafından hoş karşılanmaz ve kimse de onlara yaklaşmak istemez.¹⁴⁵ Çünkü insanlar kendilerinden farklı olana ve üstün görünüme değil, kendilerine benzeyene ve karşılıklı saygı ilişkisinde bulunana değer verirler.¹⁴⁶ Başkalarını küçük ve önemsiz görme kendini topluma karşı yabancılaştırıp yalnızlığa itme şeklinde olabileceği gibi aynı şekilde çevresindeki insanlar tarafından dışlanma sonucu olarak da yalnızlığa düşebilir.

Kendini üstün görmenin bir diğer yansıması da insanın eleştirilmeme ve yaptığı hatayı kabul etmeme eğilimidir. Kur'an bu durumu; "O'na Allâh'tan kork da fesat çıkarma!" denildiğinde, kendini benlik ve gurur kaplar ve bu, onu daha fazla günaha sürükler."¹⁴⁷ âyeti eleştirilmeyi kabul edemeyen ve hata yaptığına inanmayan bir ruh yapısını ifa eder. Kendi yaptığı işleri ve sonuçlarını haklı çıkarmaya çalışan ve otokritik yapmayan insan kendi kişiliğini ve diğer insanları sıkıntılara ve felâketlere sokabilen aşırılıklara sapabilmektedir.¹⁴⁸

Kur'an, "Yanlarından geçerken kaş göz hareketleriyle onları küçümserlerdi. Ailelerine döndüklerinde yaptıkları işlerle övünüp, eğlenirlerdi. Onları gördükleri zaman: "Şunlar kaçık insanlar, anormal tipler!" derlerdi."¹⁴⁹ şeklinde insanları sözlü ve sözel olmayan mesajlarla aşağılayan ve yaptıkları işleri başkalarına da anlatarak aşağıladıkları insanlara karşı önyargı oluşmasına vesile olabilecek narsist insanların tavırlarına dikkat çeker. Bilindiği gibi sözlü iletişim yanında yüz ifadeleri, el ve kol hareketleri, beden duruş tarzı, sesin tonu gibi sözel olmayan mesajlarla da iletişim kurulmaktadır. Bunlar kişilere bilinçli veya bilinçsiz mesajlar iletirler ve olumlu-olumsuz izlenimler bırakırlar.¹⁵⁰ Yorum ve değerlendirme yapmak, insanları yargılamak, sözel olmayan (beden duruşu, göz teması, baş hareketleri vb.) davranışlar iletişimde önemlidir. Muhatabı eleştirme, sözel olmayan tavırlarla küçümseme ise iletişimi bitirir.¹⁵¹ Dolayısıyla yetersiz iletişim veya olumsuz davranışların neticesinde iletişimin güçleşmesi kişilerarası ilişkiyi bitirir ve kişide olumsuz tutumlar oluşturur.

Diğer taraftan insanların ilgisi ve sevgisi kişiyi sürekli bu türlü beklentilere sevk eden ve ona sürekli stresler yaşatan bir afet de olabilmektedir. Bu durum insanı hep bir beklenti ve açgözlü hale getirebilir. Görmezden gelinmeler, beklenen övgünün, ilginin ve takdirin gelmemesi insanları büyük bir yıkıma sürükleyebilir.¹⁵² Bu durum gerçeğe bağın kolaylıkla kaybolmasına yol açar. İnsanlar arası ilişkilere karşı anlayış göstermez ve her işinde bir çıkar düşünür hâle gelir. Bu kişiler başkalarıyla geçinemez ve yaşama ayak uyduramazlar.¹⁵³

B. Narsizmle Başa Çıkma Dinî Yöntemler

Narsizm ile başa çıkma dinî yöntemler genel olarak iki kısımda incelenebilir.

1. Zihinsel (Bilişsel) Çareler

Zihinsel yöntemler bilince ve düşünceye dayalı baş edebilme yoludur. Bununla narsizmin ne olduğu, onun faydalı ve zararlı yönleri ile onu kontrol ve baş edebilme yollarını bilme ve bu durumun farkında olma hâlidir.

İnsanın duygularına onun bilişi (düşüncesi) vasıtasıyla ulaşılır. Kişinin düşüncesinin içeriği ise onun ruh durumunu etkiler. İnsanın tutumunun değişmesindeki asıl faktör, düşüncesindeki değişimdir. Yani insanın olumsuz düşüncelerini fark etmesi sağlanarak bu düşünceleri alternatif, daha gerçekçi olanlarla değiştirir.¹⁵⁴ Bilişsel terapi, kişinin hatalı inançlarının düzeltilerek onun uygunsuz ve aşırı duygusal reaksiyonlarını değiştirebileceği

¹⁴⁴ Kur'an, Yûnus, 10/75.

¹⁴⁵ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 226-227.

¹⁴⁶ Harun Avcı (2012). "İnsanı Yalnızlığa İten Sebepler", *Sızıntı Dergisi*, S. 399, s. 134-137.

¹⁴⁷ Kur'an, Bakara, 2/204-206.

¹⁴⁸ Adasal, *Kişilik ve Karakter Portreleri*, s. 100-101.

¹⁴⁹ Kur'an, Mutaffifin, 83/29-32.

¹⁵⁰ Z.Cihanşir Çankaya (2011). *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*, Ankara: Nobel Yayınları, s. 20-21.

¹⁵¹ Çankaya, *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*, s. 84.

¹⁵² Botton, *Statü Endişesi*, s. 20; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, c. 3, s. 436.

¹⁵³ Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 222-225.

¹⁵⁴ Senar Batur&Hadiye K. Demir (2009). "Depresyonun Tedavisi: Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım", *Bilişsel-Davranışçı Terapiler*, ed.: Işık Savaşır vd., Ankara:Türk Psikologlar Derneği Yayınları, s. 37.

varsayımına dayanan¹⁵⁵, diğer bir ifadeyle uyum bozucu davranış ve duyguların değiştirilmesi etkinliğidir.¹⁵⁶

Zihinsel çarelerin ilki, **insanın yaratılışına dikkat çekerek** ve bununla kendini farklı ve üstün görmenin ne kadar yanlış olduğunu düşünmesini sağlamaktır. İnsanları yaratılışlarını düşünmeye, neden ve nasıl yaratıldıklarına bakmaya davet eden Kur'ân¹⁵⁷, insanlığın ilk yaratılışta topraktan¹⁵⁸, sonra atılan bir damla sudan, bir meniden ve anne karnındaki geçirdiği safhalardan bahsederek, insanın yaratılışını ve hayat merhalelerini nazara vermektedir.¹⁵⁹ İnsanın bütün vücut sisteminin düzenlendiğini belirten¹⁶⁰ Kur'ân, yaratılış açısından herkesin aynı olduğunu¹⁶¹ ve insanların birbirleri üzerinde böbürlenmeye hakkının olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan Allâh, insanları servet, renk, ırk, cinsiyet, dil ve soy açısından değil kendisinden sakınma derecesine göre değerlendirdiğini belirtmekte¹⁶² ve bunların insanlar arasında üstünlük vasıtası olmaması gerektiğini bildirmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin, "Hepiniz Âdem'den Âdem ise topraktan yaratılmıştır."¹⁶³ ve "Allâh, sizlerin görünüşlerine göre değil, kalp (iman veya inkâr) ve amelimize bakar."¹⁶⁴ hadisleri insanların yaratılmış oldukları nesnenin aynı olduğuna dikkat çekmekte, kendini farklı ve üstün görmenin ne kadar yanlış olduğu mesajını vermektedir. Kur'ân, yaratılış itibarıyla insanları toplumsal hayatta mukayeseye götüreceği herhangi bir üstünlük tanımamaktadır.

Bir diğer çare ise, narsist tavır ve davranışların Allâh'ın **sevgisini kaybetmeye** sebep olmasından korkmaktır. Kur'ân, narsist duyguların olumsuzluğuna dikkat çekmekte ve bu tavırları Allâh'ın sevmediğini vurgulamaktadır. "Allâh kibirlenenleri ve böbürleneni hiç sevmez".¹⁶⁵, "Şüphesiz ki Allâh, şımaranları sevmez."¹⁶⁶ ve "Allâh, putları bırakıp da kendisine ibadet etmeyi gururlarına yediremeyenleri sevmez."¹⁶⁷ Yine başka ayetlerde; "Kibirli davranarak insanlardan yüzünü dönme, yerde çalınmış yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez."¹⁶⁸, "Yeryüzünde kibirli kibirli (şımarıklık taslayarak) yürüme! ...Böylesi davranışların hepsi kötü olup, Rabbinin nazarında hoş görülmemeyen şeylerdir."¹⁶⁹ âyetleri narsist duygu ve davranışların Allâh tarafından beğenilmediğini, hoş görülmediğini göstermektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin "Elbisesini kibirle yerlerde sürüyen kimselerle Allâh konuşmayacak ve yüzlerine bakmayacaktır."¹⁷⁰ hadisi ağır birer tehdit olup Allâh'ın bu türlü tavırlara bakışını bize bildirmektedir. Böylece kendini beğenen ve başka insanları aşağılayan insanların davranışlarının hoş görülmediği, bunların Allâh tarafından sevilmediği ve O'nun sevgisinden mahrum kalacakları vurgulanmaktadır.

Âhiretteki sonuçları üzerine düşünmenin de bu konuda bir çare sunacağı söylenebilir. İnsanın her nimetten sorgulanacağını¹⁷¹ ve hayır ya da şer yaptığı her şeyin karşılığını göreceğini¹⁷² ifade eden ve kendini beğenmeyi ve kibri cehenneme uygun bir sıfat olarak niteleyen Kur'ân¹⁷³, âhiret yurdunun (cennet) dünyada büyüklük taslamayanlara verildiği belirtilmektedir.¹⁷⁴ Hz. Peygamber de "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi Cennet'e

¹⁵⁵ Aaron T. Beck (2008). *Bilişsel Terapi ve Duygusal Bozukluklar*, İstanbul: Litera Yayıncılık, s. 207-208, 293.

¹⁵⁶ M. Hakan Türkçapar (2012). *Bilişsel Terapi*, Ankara: HYB Yayıncılık, s. 57.

¹⁵⁷ Izutsu, *Kur'ân'da Allâh ve İnsan*, s. 142.

¹⁵⁸ Kur'ân, Mü'minûn, 23/12;Rahmân, 55/14;Rûm, 30/20.

¹⁵⁹ Kur'ân, Furkân, 25/54; Mü'minûn, 23/12-16; Hacc, 22/5; Nahl, 16/4; Secde, 32/8; Târik, 86/5-6; Abese, 80/18-19; En'am, 6/98; Nisâ, 4/1; Hucurât, 49/13;Yâsîn, 36/77.

¹⁶⁰ Kur'ân, İnfîtâr, 82/7.

¹⁶¹ Kur'ân, Meâric, 70/39.

¹⁶² Kur'ân, Hucurât, 49/13

¹⁶³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/410, 412.

¹⁶⁴ Müslim, Birr, 34.

¹⁶⁵ Kur'ân, Nisa, 4/36;16/23;Hadid, 57/23;28/76;Nahl, 23.

¹⁶⁶ Kasas, 28/76.

¹⁶⁷ Kur'ân, Nahl, 16/22-23.

¹⁶⁸ Kur'ân, Lokman, 31/18-19.

¹⁶⁹ Kur'ân, İsrâ, 17/37-38.

¹⁷⁰ Müslim, İmân, 171.

¹⁷¹ Kur'ân, Tekâsür, 102/8.

¹⁷² Kur'ân, Zilzâl, 99/6-8;Lokman, 31/16.

¹⁷³ Kur'ân, Mü'min, 40/76;Zümer, 39/60.

¹⁷⁴ Kur'ân, Kasas, 28/83.

giremeyecektir.”¹⁷⁵buyurmaktadır. Âhiretteki sonuçları üzerine düşünmek, insanı narsist davranışlar sergilemekten alıkor. İnsanın iyi kötü yaptığı her hareketin karşılığını âhirette göreceğini, her davranışının hesabını orada vereceğini hatırlaması hayatı daha bilinçli yaşamasına neden olabilir. Ölümden sonra hayatın devam edeceğine ve insanın küçük büyük yaptığı her şeyin karşılığını ahirette göreceğine inanması sürekli kendisini oto-kritik etmesine yardımcı olur.

Dünya hayatının insan için bir **imtihan vesilesi** olduğunu bilme bir diğer çare olabilir. Din, dünya hayatının bir imtihan olduğunu, insanın malıyla ve canıyla imtihana tabi tutulacağını¹⁷⁶, hayatın gerek şer gerekse hayırla imtihan edildiğini belirtmekte¹⁷⁷ ve onun başına geleceklere karşı sabretmesini bu sabrına karşılık da bir mükâfatı olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁸ Din, imkânların, insanın başına gelen belâ ve musibetlerin birer imtihan vesilesi olduğunu peygamberlerden verdiği örneklerle anlatır.¹⁷⁹ İslâm, bu dünyayı, maddî ve manevî bir imtihan, bir yarışma âlemi olarak görür. İnsanların ekonomik, akıl, ilim vb. derecelerinin farklı olmasını da bu imtihanın bir gereği olarak belirtir. Dünya hayatında mevki ve mertebelerin sürekli el değıştirmesi, ekonomik ve sosyal statülerin sürekli iniş ve yükselişler yaşaması bunun bir neticesidir.¹⁸⁰

Dünyanın ve içindekilerin diğer bir ifadeyle bu **hayatın geçici olduğu** ve bir gün herkes gibi kendisinin de öleceği düşüncesi insanın narsizmle mücadelesinde önemli bir zihinsel kontrol mekanizması görevi üstlenir. İslâm, dünya hayatını kötülemediği gibi onu âhireti kazanmaya bir vesile sayar. Kur’ân, kadınlar ve oğullar, altın ve gümüş gibi paralar, güzel ve cins atlar vb. nefsin hoşuna giden şeylerin insana cazip geldiğini belirterek¹⁸¹ bunların kötü olmadığını ancak geçici olduğunu belirtmekte, bunların birer amaç değil dünya hayatını ve geçimi devam ettirebilmek için birer araç olduğunu belirtmektedir. Âhirete yer vermeyen dünya hayatını bir oyalanma ve süs¹⁸², karşılıklı övünme, mal ve nesli çoğaltma yarışı olarak tarif etmekte ve devamında kuruyup giden bir çerçöp haline benzeterek geçici olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸³ İnsanın hayatının bir sonu olduğunu belirtme manasında yerin üstünde olan herkesin fani olduğunu, Allâh hariç her şeyin yok olacağını bildirmektedir.¹⁸⁴ Fani olan, aciz ve güçsüz olan insan enaniyetini neye binaen yapmaktadır? sorusunu sormaktadır. Zira ölüm düşüncesi, insanın nefsi arzularının isteği doğrultusunda hareket etmesini engelleyen güçlü bir oto-kontrol mekanizmasıdır. Bu anlamıyla ölüm insan için en büyük bir nasihattir.

İnsanın **aciz ve muhtaç** olduğunu gösterme, narsizmi engellemenin önemli zihinsel yollarından bir diğeri olabilir. İnsanın arzularının, isteklerinin, maddî beklentilerinin, hedeflerinin ve hayallerinin bir sınırı olmamasına karşılık imkânları kısıtlı, gücü ise, ancak elinin ulaşabildiği yere kadardır. Kur’ân, Allâh’ın insana bir sıkıntı verdiğinde onu kimsenin gideremeyeceğini, bir hayır ve nimet verdiğinde de kimsenin onu engelleyemeyeceğini¹⁸⁵ belirterek bir taraftan kendi mutlak güçlülüğüne diğer taraftan ise insanın acizliğine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde insanın güçsüzlüğünü ifade babında “başına bir olay, bir sıkıntı geldiğinde Allâh’a yalvarır.”¹⁸⁶demekte ve insanın kendi üzerinde kimsenin güç sahibi olmadığını sanmaması gerektiğini belirterek¹⁸⁷ gücünün sınırlılığını vurgulamaktadır. Kendisi dilemedikçe hiçbir kimsenin hiçbir şey yapma güç ve kuvvetine malik olmadığını belirten Allâh¹⁸⁸, Peygamberinin “Ben kendim için bile Allâh dilemedikçe hiçbir şeye kadir değilim, ne

¹⁷⁵ Müslim, İmân, 147.

¹⁷⁶ Kur’ân, Mülk, 67/ 2;Bakara, 2/ 155;Âl-i İmran, 3/186.

¹⁷⁷ Kur’ân, Enbiyâ, 21/35.

¹⁷⁸ Kur’ân, Bakara, 2/45, 155;Nahl, 16/ 96, 126.

¹⁷⁹ Kur’ân, Hûd, 11/40-44;Enbiya, 21/68-69;Saffât, 37/ 97;Enbiya, 21/83;Yusuf, 12/18, 35-42.

¹⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 3, s. 562.

¹⁸¹ Kur’ân, Âl-i İmrân, 3/14.

¹⁸² Kur’ân, Kehf, 18/46;Kasas, 28/60.

¹⁸³ Kur’ân, Hadid, 57/20;Yûnus, 10/24;Kehf, 18/45.

¹⁸⁴ Kur’ân, Rahmân, 55/26;Kasas, 28/88.

¹⁸⁵ Kur’ân, En’âm, 6/17.

¹⁸⁶ Kur’ân, Zümer, 39/48, Rûm, 30/33-34.

¹⁸⁷ Kur’ân, Beled, 90/5.

¹⁸⁸ Kur’ân, İnsan, 76/30.

fayda sağlayabilirim ne de gelecek bir zararı uzaklaştırabilirim.”¹⁸⁹ sözüyle peygamberler de dâhil hiçbir insanın kendi başına tasarruf imkânının olmadığını belirtmektedir. İnsanın güçsüzlüğü ve muhtaçlığı yanında mahrumiyetler, bela, musibet, hastalık ve sakatlıklar insana aciz olduğunu hatırlatır. Esasında cereyan eden bütün imtihanlar insanlara güçsüzlüklerini, zayıflıklarını ve acizliklerini hatırlatarak onlara, güç ve kuvvetlerinin sınırlı olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Kur’ân, gerek insanları gerekse diğer canlıları rızıklandırmanın Allâh olduğunu belirterek¹⁹⁰ O’nun dilediği kimselerin rızıkını bollaştırdığını, dilediği kimselerin de nasibini daralttığını, kısıtıldığını¹⁹¹ ifade etmekte ve rızık konusunda da mutlak tasarrufun kendisinde olduğunu¹⁹² vurgulamaktadır. Bu şekilde insanın rızık konusunda muhtaçlığını belirtmekte ve aciz olduğuna vurgu yapmaktadır.

Allâh inancını, O’nun varlığını kabul etmek narsizmi engelleyen yollardan bir diğeridir. Kur’ân, Allâh’ı; gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları yaratan¹⁹³, kısaca gökten yere kadar her işi düzenleyip yöneten birisi olarak tanıtmaktadır.¹⁹⁴ Aynı şekilde Allâh’ın bilgisi ve izni olmadıkça ne bir meyvenin tomurcuğundan çıkabileceğini, ne herhangi bir dışının hamile kalabileceğini, ne de hamile olanın yavrusunu doğurabileceğini ifade eder.¹⁹⁵ Diğer bir ifadeyle İslâm, Allâh’ı, bütün kâinatın varoluş kaynağı olarak tanıtır.¹⁹⁶ Diğer taraftan Kur’ân, Allâh’ın dilediğini yarattığını, dilediği kimseye kız-erkek verdiğini, dilediğini ikiz olarak yarattığını, dilediğini de kısır olarak bıraktığını belirtmekte¹⁹⁷ ve çocuğu olması mümkün olmayan aileye çocuk verilmesi¹⁹⁸, bakire olan bir kadının çocuk doğurması¹⁹⁹, yeni doğmuş bir bebeğin konuşması²⁰⁰, ateşe atılan peygamberi kurtarması²⁰¹, başa gelen belaları kaldırıp, hastalıkları iyileştirmesi²⁰² vb. gibi örneklerle sebepler dünyasında imkânsız gibi görülen şeylerin kendi tasarrufu altında olduğunu belirterek dilerse sebepleri değiştirebileceğini insanlara göstermekte ve kâinatın küçük büyük her bir parçasının Allâh’ın kontrolü altında olduğunu belirtmektedir. Kur’ân, Allâh’ın âlemlere, özellikle de insanlara muhtaç olmaktan müstağni olduğu ve hiç kimseye ihtiyacı olmadığını belirtmekte²⁰³, insanların ise O’na muhtaç olduğunu²⁰⁴ vurgulamaktadır. Esasında Allâh’ın varlığını kabul etmek hiç kimsenin Allâh olamayacağını, her şeyi yapıp her şeyi bilemeyeceğini kabul etmek demektir ki; bununla insanın yaratılmış olduğu, kul olduğu hatırlatılmış ve insanın konumuna bir sınır getirilmiş olur.²⁰⁵

Bütün bunlar Kur’ân’ın, narsizmin pratik değer ve sonuçlarını, yarar ve zararlarını ele alarak pragmatik çürütme metodunu kullandığını bize göstermektedir.²⁰⁶

2. Davranışsal Çareler

Davranışsal çareler, dinin, davranışa ait narsizmin çözümü adına ortaya koyduğu tavsiyelerdir. İslâm dini, kendini beğenen, diğerlerinden üstün gören kişilerin davranışlarına yönelik birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Bu meseleyle ilgili pek çok çıkarımlarda, yorumlarda bulunulabilir. Fakat biz burada diğerlerine göre daha önemli gördüğümüz şu hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

¹⁸⁹ Kur’ân, A’râf, 7/188.

¹⁹⁰ Kur’ân, Hûd, 11/6;Ankebût, 29/60.

¹⁹¹ Kur’ân, Ra’d, 13/26; Rûm, 30/37; Sebe’, 34/36-39; İsrâ, 17/30.

¹⁹² Kur’ân, Fâtır, 35/2.

¹⁹³ Kur’ân, Enam, 6/1;Secde, 32/4-5;Mü’minûn, 23/18.

¹⁹⁴ Kur’ân, Secde, 32/4-5.

¹⁹⁵ Kur’ân, Fussilet, 41/47.

¹⁹⁶ Kur’ân, En’am, 6/102.

¹⁹⁷ Kur’ân, Şûrâ, 42/49-50.

¹⁹⁸ Kur’ân, Meryem, 19/5-11.

¹⁹⁹ Kur’ân, Meryem 19/19-23.

²⁰⁰ Kur’ân, Meryem, 19/29-33.

²⁰¹ Kur’ân, Enbiya, 21/69;Saffât, 37/98.

²⁰² Kur’ân, Enbiya, 21/83, 84;Sâd, 38/42-43.

²⁰³ Kur’ân, Ankebût, 29/16; Fâtır, 35/15.

²⁰⁴ Kur’ân, Fâtır, 35/15.

²⁰⁵ Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, s. 73;Izutsu, *Kur’ân’da Allâh ve İnsan*, s. 146.

²⁰⁶ Türkçapar, *Bilişsel Terapi*, s. 341.

a. Kaçma-Uzaklaşma

Kur'ân, önemsenmemekten dolayı saldırganlaşan ve kendilerini büyük görerek başkalarını aşağılamaya çalışan insanlarla tartışmamayı salık vermektedir.²⁰⁷ Ayrıca onlara tepki göstermeyerek olumlu davranışlarda bulunmayı tavsiye etmekte, inananları güzel söylemlerde bulunmaya yönelterek doğabilecek zararları engellemeye çalışmaktadır. Aynı zamanda insanlara narsist davranışlar sergilendiğinde oradan uzaklaşmalarını önererek olumsuz davranışların yayılmasını engellemeye çalışmaktadır. Bu tür durumlarda manevî istismara maruz kalan kişi/kişiler oradan uzaklaşma, ayrılma ile sorunu çözebilmektedir.²⁰⁸ Bu durum dinin, narsist insanların çevrelerine verebilecekleri zararları ya da saldırganlık tutumlarını engellemeye yönelik yalnızlaştırma politikası olarak değerlendirilebilir.

b. İlgi Çekmekten Kaçınma

Narsizmin bir göstergesi olan ilgi çekme isteği de din tarafından hoş karşılanmamaktadır. Nitekim bu noktada Kur'ân ve Hz. Peygamber ilgi çekmenin önemli unsurlarından biri olan giyim kuşam hususunda müminleri uyarmaktadır. Onlara iyi ve güzel giyinmeleri gerektiğini bildirmekte²⁰⁹ ancak bunun neticesinde onların üstünlük taslamamalarını ve diğer insanları küçük görmemeleri gerektiğini belirtmektedir.²¹⁰ Çünkü giyilen kıyafetler genelde insanların ekonomik durumunu yansıttığı gibi insanın ruh halinin dışa yansması olarak da görülebilir. İnsanın en güzel surette yaratıldığını ifade eden ayetler²¹¹ yanında Hz. Peygamberin güzel giyinmeyi teşvik eden sözleri, güzel giyinmenin olumsuz olmadığını, herkesin ekonomik imkânları ölçüsünde giyim kuşamlarına dikkat etmeleri gerektiğini ve bu şekilde giyinmenin de Allâh'ın nimetlerine şükür manası taşıdığını göstermektedir.

Giyim kuşam, gerek erkeklerin gerekse kadınların dikkatlerini kendine çekmeye, ilginin kendisine yönelmesini sağlamaya etki ettiği gibi²¹², kıskançlıklara da vesile olabilmektedir. Bu yönüyle güzel giyinme insan için tehlike arz edebilen bir konuma gelebilmekte, insanda kendini beğenme veya üstün görme duygusu varsa bu husus giydiği kıyafetlere de yansiyabilmektedir. Kur'ân bu konuda Karun'u örnek verir. "Karun büyük ihtişam içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: "Ne olurdu Karun'a verilenler gibi bizim de olaydı. Gerçekten o, büyük şans sahibi bir insandır." dediler."²¹³ Bu âyet en gözde ve en güzel elbiselerle toplum karşısına çıkmanın insanlarda gıpta hissine neden olabileceği ve kıskançlığa yol açabileceğini bize göstermektedir.

Aynı şekilde İslâm, bir taraftan giyimin nasıl olması gerektiğini belirtirken diğer taraftan da insanların dikkatini çekecek şekilde giyinip dışarıya çıkılmaması gerektiğini bizzat peygamberlerin hanımlarına emretmesi²¹⁴ ve mümin kadınlara yönelik olarak, "...saklı zinetlerine dikkat çekmek için, ayaklarını da vurmasınlar."²¹⁵ âyetleri insanların dikkatlerinin kendi üzerlerine çekilmemesi gerektiğini belirtmiş olmaktadır. Bütün bunlar dinde dikkatlerin kendilerine yönelmesinin arzulanmadığını göstermektedir.

c. Alçakgönüllülüğün Teşviki

Alçak gönüllülük (tevazu), gösterişsizlik²¹⁶, bir kimsenin akranlarına ve kendisinden aşağı mertebede olanlara karşı gösterdiği büyüklenmeme²¹⁷, insanın başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırarak Allâh'ın kullarına üstünlük taslamamak ve onları

²⁰⁷ "Rahman'ın kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) 'Selam!' der geçerler.", Kur'ân, Furkân, 25/63.

²⁰⁸ Türkçapar, *Bilişsel Terapi*, s. 243.

²⁰⁹ "Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin...", Kur'ân, A'râf, 7/31; Müslim, İmân, 147.

²¹⁰ Tirmizî, Birr, 60, 2067; Müslim, İmân, 92.

²¹¹ Kur'ân, Tîn, 95/5; Mü'min, 40/64; Teğâbun, 64/3.

²¹² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd Dîn*, c. 3, s. 607.

²¹³ Kur'ân, Kasas, 28/79.

²¹⁴ "Hem vakarınızla evlerinizde durun da daha önceki cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın...", Kur'ân, Ahzâb, 33/33.

²¹⁵ Kur'ân, Nûr, 24/31.

²¹⁶ Doğan, *age*, s. 977; TDK., *age*, s. 1969.

²¹⁷ Mustafa Çağrıncı (2011). "Tevazu", *DİA*, İstanbul, c. 40, s. 584-585.

aşağılamamak anlamlarına gelmektedir. Bununla birlikte kişinin kendini küçültecek derecede aşırıya kaçması da uygun görülmemiştir.

Allâh'ın bizzat peygamberine "Sana tabi olan müminlere alçak gönüllü davran." ²¹⁸ diye emretmesi ve müminlerle ilgili "...kendi aralarında ise çok şefkatlidirler." ²¹⁹ ifadeleri yanında Hz. Peygamberin kendi hayatında bunu vurgulaması ve insanlara da bu yolu işaret etmesi meselenin ehemmiyetini göstermektedir. Hz. Peygamberin kendisini Hazreti Musa ile karşılaştırıp üstünlüğünü dile getirenleri ikaz sadedinde "Beni, Musa'ya tercih etmeyin." ²²⁰ buyurması, aynı şekilde "Balığın yoldaşı olan zât (Yunus) gibi olma!" ²²¹ âyeti nazil olunca da, ihtimal bazı sahabiler, "Acaba Hazreti Yunus ne kusur işledi?" diye düşünürler mülahazasıyla hemen "Beni, Yunus b. Metta'ya tercih etmeyin..." demesi bizzat örnek olan peygamber vesilesiyle insanların birbirlerine karşı üstünlük taslamalarını önleyen ahlakî bir tedbir olarak değerlendirilebilir. ²²²

Kur'ân müminlere, "Kibirli davranarak insanlardan yüzünü dönme, yerde çalınmış yürüme! Yürürken ölçülü mutedil yürü, konuşurken de sesini ayarla, bağırarak konuşma" ²²³ buyurarak toplum içinde davranışın nasıl olması gerektiğini belirtmekte ve uyulması gereken kuralları, doğru ve yanlışları ile birlikte zikrederek insanları uyarmaktadır. Böylece Kur'ân, insanın konuşmasından yürümesine, beden diline varıncaya kadar takınması gereken tavır göstermektedir. Dolayısıyla tevazunun önemine vurgu yapılırken, tevazu kavramının hoş görülmemeyen böbürlenme, şımarma ve haddini aşma gibi eylemleri kontrol edici, yönetebili bir güç olduğu sonucuna götürmektedir. Kendini beğenme, insanlara tepeden bakma ve kibirlenme Müslümanlara has bir özellik olmadığından, Müslümanlar böyle bir davranışa yöneldiğinde uyarıldıkları görülmektedir.

d. Narsist Davranışların Yasaklanması

İslâm dini, bireysel ve toplumsal alandaki kurallara işlevsellik kazandırmıştır. ²²⁴ Bu yönüyle O, insanın hem bireysel hem de toplumsal hayatına yön vermek istemektedir. ²²⁵ Narsist tutum ve davranışlar da dinin yön vermeyi amaçladığı hususlar arasındadır.

Kur'ân, üstünlük duygusuyla hareket edenleri ²²⁶, kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri Allâh'ın asla sevmediğini ²²⁷, bu tarz davranışların insanı cehenneme götüren sıfatlardan olduğunu belirtmekte ²²⁸ ve âhiretin dünyada büyüklük taslamayanlara verildiğini ifade etmektedir. ²²⁹ Diğer taraftan Kur'ân, insanlardan yüz çevirme, onlara sırtını dönme, yüksek sesle konuşma, böbürlenerek yürüme gibi narsizmin belirtileri olarak nitelendirilen davranışlara olumlu bakmadığını belirtmektedir. ²³⁰ Aynı şekilde Hz. Peygamber de üstünlük taslayanları Allâh'ın sevmediğini, onlarla konuşmayacağını ²³¹ ve bu insanların cennete gidemeyeceğini vurgulamaktadır. ²³² Buradan hareketle gerek ses tonu, gerek yürüyüş gerekse muhatapla konuşma tarzının narsizm belirtisi sayıldığı, dolayısıyla da doğrudan ya da dolaylı olarak bu tür hareketlerin yasaklandığı söylenebilir.

İslâm, bir taraftan bunları emrederken diğer taraftan da kendini değerli ve üstün görmesinin neticesi olarak şeytan'ın Allâh'ın huzurundan kovuluşunu örnek vererek Şeytan'dan ve ona benzemekten sakınılmasını ²³³; tarihsel süreçte de narsizmin göstergeleri olan teşhircilik, hak iddia etme ve tümgüçlülük (her şeye gücünün yeteceği) yanulsamalarına

²¹⁸ Kur'ân, Şuarâ, 26/215.

²¹⁹ Kur'ân, Fetih, 48/29;Mâide, 5/54.

²²⁰ Müslim, İmân, 72.

²²¹ Kur'ân, Kalem, 68/48.

²²² Hökelekli, *agm*, s. 114.

²²³ Kur'ân, Lokman, 31/18-19.

²²⁴ Şerif Mardin (2007). *Din ve İdeoloji*, İstanbul:İletişim Yayınları, s. 85.

²²⁵ Kur'ân, A'raf, 7/31;Bakara, 2/221, 229-234, 275;A/7, 11, 12, 23-25, 176;24/27.

²²⁶ Kur'ân, İsrâ, 17/37-38;Kur'ân, Nisa, 36/16/23;Hadid, 57/23;28/76;Nahl, 23;Kasas, 28/76.

²²⁷ Kur'ân, Lokman, 31/18-19.

²²⁸ Kur'ân, Mü'min, 40/76.

²²⁹ Kur'ân, Kasas, 28/83.

²³⁰ Kur'ân, İsrâ, 17/37;Lokman, 31/7, 18;Müddessir, 74/23.

²³¹ Müslim, İmân 171.

²³² Müslim, İmân147.

²³³ Kur'ân, Sâd, 38/74-75;A'râf, 7/13-18.

kapılanların başlarına gelen olumsuzluklara dikkat çekerek de²³⁴ insanları bu tür davranışlardan uzak tutmaya çalışmaktadır.

e. İbadetlerin Etkisi

İbadetlerinde narsizmi engelleyici dinî kaynaklı referanslar olduğu söylenebilir. İbadetlerin esas gayesi üstünlük duygusunu/kibri yok edip istiğna duygularını sıfırlamaktır.²³⁵ Örneğin, amir memur, zengin fakir, büyük küçük farkı gözetilmeksizin her kesimden insanın aynı safta omuz omuza yaptığı bir ibadet olan namaz, insanın Allâh huzurunda herkesin eşit olduğunu görmesine, üstünlük ve aşağılık duygularından uzaklaşmasına, insanın içine kapanıp yalnızlığa itilmesini engelleyen bir işleve ve dengeli bir kişilik yapısına kavuşmasına katkı sağlar.²³⁶ Nitekim insanın namazda rükû ve secde etmesi mütevazı olmanın son noktasıdır. Kişi namazla Allâh huzurunda benliğinin yok olduğunu, insanî benliğini kabullendiğini göstermiş olur.²³⁷ Aynı şekilde namaz Allâh'ı, ölümü ve ahireti hatırlatmasıyla bireyleri başkalarına zarar verici davranışlardan alıkoymaya, istek ve arzularını kontrol altında tutmaya, onların makam, mevki, para, çeşitli dünyevî imkânlarla sahip olma hırsını azaltmasına katkı sağlar. Tıpkı namaz gibi zekât ve sadaka da insanı bencillikten, sömürücülükten, mala ve paraya olan bağlılıktan kurtardığı gibi fedakârlığa, başkalarını düşünmeye ve onlarla ilgilenmeye yöneltir, maddeye ve dünyaya olan bağlılığı azaltır.²³⁸

Yine İslâm'ın önemli ibadetlerinden olan kurban, umre ve hac insanı narsizmden uzaklaştıran bir özelliğe sahiptir. Örneğin kurban, insana kendi benliğini ve arzularını Allâh yolunda feda edebileceğini gösterirken²³⁹, umre ve hacda (ihram) her türlü dünyevi makam, mertebe, şehvet ve arzuların sıyrılarak gerçek insanlığa dönüşünü ifade eder. İşte bütün bu yönleriyle ibadetler, bireyselleşmenin ve kendini düşünmenin önüne geçerek insanı, başkalarını düşünmeye ve onlar için bir şeyler yapmaya sevk eder. Çünkü cemaatle yapılan ibadetler insanları birbirlerine yaklaştırır ve aralarındaki farklılıkları ortadan kaldırır.²⁴⁰ Böylece ibadetler narsizmin tezahürleri olan üstünlük, tüm güçlülük, sömürücülük, hak iddia etme gibi duyguları engelleyerek onların ortadan kalkmasına vesile olur.

f. Kolektif Hareketin Teşviki

Bir toplumu meydana getiren fertlerin ve farklı grupların karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek şekilde birleşmeleri sürecine kolektif hareket veya grup birlikteliği de denilebilir.²⁴¹ Ortak amaçları gerçekleştirmek için birbirlerini destekleyici yönde hareket eden, karşılıklı olarak birbirlerine bağlı üyelerden oluşan bu tür birlikteliklerde²⁴² bir araya gelme son derece önemlidir. Grup içi etkileşimle birbirlerine karşı olumlu duygular hissetmeye başlayan bireyler zamanla kolektif hareket etmeye başlarlar. Birlikte geçirilen sürenin uzaması ve grubun yaklaşmasıyla güvenden karşılıklı yardımlaşma aşamasına geçen grupta ortak amaçlar sergilenmeye başlar.²⁴³

İslâm, insanın sosyal bir varlık olduğundan hareketle bireysel yaşamdan ziyade kolektif hareketi teşvik eder ve sistemini bunun üzerine bina eder.²⁴⁴ Din, inançla fertleri birbirine bağlar ve onları aynı inancı paylaşır hale getirir.²⁴⁵ Kur'ân, bütün müminlerin kardeş²⁴⁶ ve dost olduğunu²⁴⁷, bunun gereği olarak da her türlü güzel işte birbirlerini desteklemelerini, olumsuz işlerde ise birbirlerini uyarmaları gerektiğini belirtmektedir.²⁴⁸ Aynı şekilde Hz.

²³⁴ Kur'ân, A'raf, 7/175-176; Kasas, 28/58, 82; Fussilet, 41/16.

²³⁵ Izutsu, *Kur'ân'da Allâh ve İnsan*, s. 235.

²³⁶ Hüseyin Peker (2000). *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası, s. 116-118.

²³⁷ Hayati Hökelekli (1998). *Din Psikolojisi*, Ankara: T.D.V.Yayımları, s. 238-239.

²³⁸ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 117; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 244-249.

²³⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 238-239.

²⁴⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 246.

²⁴¹ Zeki Arslantürk&Tayfun Amman (2000). *Sosyoloji*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 375-377.

²⁴² Aliye Mavili Aktaş (1997). *Grup Süreci ve Grup Dinamikleri*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, s. 5.

²⁴³ Aktaş, *Grup Süreci ve Grup Dinamikleri*, s. 52-69; *Psikolojiye Giriş*, s. 731-734.

²⁴⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 180; Ünver Günay (2008). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, s. 251; Yümnü Sezen (1998). *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Yayımları, s. 123.

²⁴⁵ Sezen, *age*, s. 125.

²⁴⁶ Kur'ân, Hucurât, 49/13.

²⁴⁷ Kur'ân, Tevbe, 9/71.

²⁴⁸ Kur'ân, Mâide, 5/2; Benzeri ayetler için bkz.: Âl-i İmrân, 3/104, 110, 113-114; Lokman, 31/17; Şûrâ, 2/39; Hac, 22/41.

Peygamberin Müminler'e kardeş olmayı emretmesi²⁴⁹, onları bir vücudun uzuvlarına benzetmesi²⁵⁰ ve bir kötülük karşısında el, dil ve kalp ile bunun ortadan kaldırılmaya çalışılması gerektiğini belirtmesi²⁵¹ müminleri birbirlerine karşı daha duyarlı olmaya ve birlikte hareket etmeye teşvik etmektedir.

Diğer yandan din, cemaatle günlük kılınan namazlarla²⁵², Cuma ve Bayram namazlarıyla, bütün Müslümanları birleştiren hac; zekât, sadaka ve kurban gibi ibadetlerle²⁵³ toplumsal sınıfları birbirlerine yaklaştırır. Ayrıca, hasta ziyaretlerini teşvik edip cenazelere katılmanın müminlerin birbiri üzerinde hakkı olduğunu ifade eder ve davete icabet etme gibi tavsiyelerle inananları birlikte hareket etmeye yöneltir, onları ferdi benliklerden sıyrarak kolektif şuura (bizlik şuuru) ulaştırmaya çalışır.²⁵⁴ İşte aynı düşüncede, aynı duygu ve amaç etrafında birleşen ve hayatlarını buna göre programlayan fertlerden meydana gelen bu tür topluluklar diğer kitle ve yığınlardan ayrılır ve ortak bir şuur oluşur. Kolektif şuur, ferdi kendi yapısı içinde eritir. Böylece toplumla bütünleşen fert kendi çıkar, menfaat ve zevklerini ve bireysel yaşamın uğraşlarını toplumun menfaati doğrultusunda terk eder. Bilindiği üzere bireylerin bir arada geçirdiği zaman arttıkça birbirini tanıma ve etkileme - etkilenme oranı artmaktadır.²⁵⁵ Birbirini tanıma ve etkileme oranı arttıkça da grupların bütünleşme dereceleri artmakta ve bir araya gelen bireyler ne kadar bağımsız ve kuvvetli kişilik sahibi olurlarsa olsunlar kendi kişisel düşüncelerinden farklı olarak bir tür kolektif şuuru paylaşır ve bu noktada birbirlerine benzemiş olurlar.²⁵⁶

Din, bir taraftan toplu hareket etmeyi teşvik ederken diğer taraftan toplum birlikteliğini bozabilecek kendini üstün görme, başkalarıyla alay etme ve onları küçük görme, kötü lakap takma gibi narsistik duyguların bir çeşit yansıması olan, birlikteliği bozabilecek ve toplumsal ayrışmayı destekleyecek şeyleri ise yasaklar.²⁵⁷ Dolayısıyla din, koymuş olduğu esaslarla narsizmin oluşumunu daha baştan durdurmaya çalışır. İnsanın maddî manevî çalışmasının karşılığını bireysel olarak göreceğini belirten dinde²⁵⁸, bireysellik elbette kötülenmez ve engellenmez, ancak, birlikte hareket etmek²⁵⁹ ve cemaat gibi birbirini düşünmek teşvik edilir.²⁶⁰ İşte dini referanslarla oluşan, gerektiğinde maddî ve manevî fedakârlık ederek hakkindan vazgeçen²⁶¹, her türlü olumlu işte birbirlerini destekleyen olumsuzluklarda ise, birbirlerini uyaran insanların oluşturduğu böyle bir toplum yapısında narsizmin temel vurguları olan üstünlük duygusu, başkalarını küçümseyici tavırlarla kendilerine farklı davranılmasını bekleme gibi davranışların yaşam alanı bulması mümkün görülmemektedir.

Sonuç

Çalışmamızda narsizmi engellemede dinî başa çıkma yolları incelenmeye çalışılmıştır. Bireyin çalışması ve gayretleri sonucu yapıp ürettiklerinden zevk alması, beğenilme ve tasdik edilme arzusu olan narsizm olumlu ve fonksiyonel bir duygu iken, belli sınırı aştığı zaman hastalık boyutuna dönüşebilmekte, kişinin hem kendisine hem de başkalarına zarar verici bir duruma dönüşebilmektedir. Narsizm duygusunun yönetilmesi son derece gerekli olup psikiyatri ancak hastalık haline geldiğinde psikanalitik psikoterapi ile birtakım çözüm yolları ortaya koyabilmektedir.

Narsist duygu ve davranışlar hem ortaya çıkmadan hem de ortaya çıktığında oldukça önemlidir. Bu noktada din, narsizmi bireysel ve toplumsal olarak iki noktada ele alır, bireyi ve

²⁴⁹ Müslim, *Birr*, 32-34; Tirmizî, *Birr*, 18 (1928); Benzeri hadisler için bkz.: Buhârî, *Mezâlim*, 3; Tirmizî, *Hudud* 3 (1426).

²⁵⁰ Buhârî, *Edeb*, 27; Müslim, *Birr*, 66 (2586).

²⁵¹ "Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle ona buğzetsin, iman en zayıfı da budur.", Müslim, *İmân*, 78; Tirmizî, *Fiten* 11.

²⁵² Cemaatle namaz kılmanın teşvik edildiği hadislerle ilgili bkz.: Buhârî, *Ezân*, 30; Müslim, *Salât* 272(649).

²⁵³ Kur'ân, *Zâriyât*, 51/19; Meâric, 70/24-25.

²⁵⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 245-246; Sezen, *age*, s. 125.

²⁵⁵ Adnan Kulaksızoğlu (1999). *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 89-90.

²⁵⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 186; Çiğdem Kağıtçıbaşı (1996). *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınları, s. 203-209.

²⁵⁷ Kur'ân, *Hucurât*, 49/10, 11, 12.

²⁵⁸ Kur'ân, *Nisâ*, 4/124; *Nahl*, 16/97; *Mü'min*, 40/40; *Zilzâl*, 99/7-8; *İsrâ*, 17/15; *Necm*, 53/38-40.

²⁵⁹ Kur'ân, *Tevbe*, 9/119; *Bakara*, 2/43, 249; *Hacc*, 22/77; Benzeri ayetler için bkz.: *Maide*, 5/55; *Fetih*, 48/29; 3/43.

²⁶⁰ Kur'ân, *Hucurât*, 49/9-11; *Âl-i İmran*, 3/103; *Tevbe*, 9/71.

²⁶¹ Kur'ân, *Haşr*, 59/9; *Bakara*, 2/280; *Âl-i İmran*, 3/134.

toplumu narsizme sevk eden mevzulara dikkat çeker ve bireysel narsizmin yanında grup ve millet narsizminin yanlışlığını vurgular. Din, narsizme baş edebilme konusunda Allâh'ın varlığını kabul etme, narsist tavır ve davranışların Allâh'ın sevgisini kaybetmeye sebep olduğunu ifade etme, insanın aciz, muhtaç ve sonlu varlık olduğu ve gücünün sınırlı olduğunu hatırlatma vb. gibi gerek zihinsel; alçakgönüllülüğün teşviki, ibadetlerin etkisi, ilgi çekmekten kaçınma gibi gerekse davranışsal açıdan bir takım öneri, emir ve tavsiyelerde bulunur. Gerek bireye gerekse topluma zarar verecek hâle dönüşen narsizmle mücadelede, bu olumsuz duygu ve davranışlarla baş edebilmeye yönelik önemli katkılar sunar.

KAYNAKÇA

- ADASAL, Rasim (1979). *Normal ve Anormal Açından Psikososyal Yönleriyle Kişilik ve Karakter Portreleri*, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- ADLER, Alfred (2010). *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev.:Kâmuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.
- AKTAŞ, Aliye Mavili (1997). *Grup Süreci ve Grup Dinamikleri*, İstanbul:Sistem Yayıncılık.
- ARSLANTÜRK, Zeki&AMMAN, Tayfun (2000). *Sosyoloji*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- ATAY, Selim (2009). "Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye Standardizasyonu", *Gazi İİBF Dergisi*, s. 181-196.
- ATKINSON, Rita L.-Richard C.&HILGARD, Ernest R. (1995). *Psikolojiye Giriş*, çev.:Kemal Atakay v dğr, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- AVCI, Harun (2012). "İnsanı Yalnızlığa İten Sebepler", *Sızıntı Dergisi*, S. 399, s. 134-137.
- BATUR, Senar&DEMİR, Hediye K. (2009). "Depresyonun Tedavisi:Bilişsel-Davranışçı Yaklaşım", *Bilişsel-Davranışçı Terapiler*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- BAUMEISTER, Roy F.&VOHS, Kathleen D. (2001). "Narcissism as Addictionto Esteem", *Psychological Inquiry*, Vol. 12, No. 4, pp. 206-209.
- BECK, Aaron T. (2008). *Bilişsel Terapi ve Duygusal Bozukluklar*, İstanbul: Litera Yayınları.
- BOTTON, Alain de (2010). *Statü Endişesi*, Türkçesi.:Ahu Sila Bayer, İstanbul: Sel Yayınları.
- BUDAK, Selçuk (2003). *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.
- BURSEVİ, İsmail Hakkı (2011). *Kitâbu'l-Furûq, Kelimeler Arasındaki Farklar*, çev.:Ömer Aydın, İstanbul: İşâret Yayınları.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1997). "Haset", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:T.D.V.Y., c. 16, s. 378-379.
- (2011). "Tevazu", *DİA*, İstanbul: T.D.V.Y., c. 40, s. 584-585.
- (2002). "Kibir", *DİA*, Ankara: T.D.V.Y., c. 25, s. 562.
- ÇANKAYA, Z.Cihançir (2011). *Kişilerarası İletişimde Dinleme Becerisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- CATER, Tamra E., ZEIGLER-HILL, Virgil&VONK, Jennifer (2011). "Narcissism and recollections of early life experiences", *Personality and Individual Differences* 51 935-939, journalhomepage: www.elsevier.com/locate/paid.
- CHAPAUX-MORELLI, Pascale&COUDERC, Pascal (2012). *İkili İlişkilerde Duygusal Manipülasyon Narsist Bir Partnerle Yüzleşmek*, çev.:Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DOĞAN, Mehmet (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara:Birlik Yayınları.
- DOĞANER, İnci (1996). "Narsistik Kişilik Bozukluğu", *Ege Psikiyatri Sürekli Yay.*, S.3, s.341-352.
- DRAZ, M. Abdullah ("t.y."). *Din ve Allah İnancı*, çev.: Bekir Karlığa, İstanbul: Bir Yayıncılık.
- EMMONS, Robert A. (1984). "Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory", *Journal of Personality Assessment*, Vol. 48, No:3, pp. 291- 300.
- ERDOĞAN, Emine Uçak, "Toplumsal Yozlaştırıcı Olarak Reality Şovlar", *Zaman*, (14 Kasım 2012), s. 24.
- EVREN, Cüneyt (1997). *Narsizm*, İstanbul: BDS Yayınları.
- FEYRÜZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb (2005). *El-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesu'r-Risâle.
- FREUD, Sigmund (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*, çev.:Banu Büyükkal&Saffet Murat Tuna, İstanbul: Metis Yayınları.
- FROMM, Erich (2008). *Fromm, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, çev.:Yurdanur Salman/Nalân İçten, İstanbul: Payel Yayınları.
- (1991). *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev.:A.Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- GÜNAY, Ünver (2008). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- HANEFİ, Ali b. Muhammed Şerif Cürçânî Hüseyinî (2007). *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Tahkik: Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- HÖKELEKLİ, Hayati. "Tevazu" *Dem Dergisi*, S. 2, s. 114-119.
- (1998). *Din Psikolojisi*, Ankara: T.D.V.Yayınları.
- <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/etik.doc> 22.02.2013.
- HYMAN, Steven E. (1989). *Acil Psikiyatri*, çev.:İnci D. Hasırcı&Alp Ayan, İzmir: E.Ü.T.F. Yayınları.
- IZUTSU, Toshihiko ("t.y."). *Kur'an'da Allâh ve İnsan*, çev.:Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İBRAHİM, Recep Abdu'l-Cevvâd (2002). *Mu'cemu Mustalâhâti'l-İslâmiyye fi Misbâhi'l-Munîr*, Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye.
- İBN Manzûr (1999). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî.
- İSFAHANÎ, Râğib el (2007). *Müfredât*, çev.:Yusuf Türker, İstanbul:Pınar Yayınları.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1996). *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınları.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan (1999). *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KERNBERG, Otto (2012). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsizm*, çev.:Mustafa Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- KOHUT, Heinz (2004). *Kendiliğin Çözümlemesi*, çev.:Cem Atbaşoğlu, Banu Büyükkal&Cüneyt İçsan, İstanbul:Metis Yayınları.

- KOCATÜRK, Utkan (1991). *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Ankara Ün. Basımevi.
- KÖROĞLU, Ertuğrul&BAYRAKTAR, Sinan (2011). *Kişilik Bozuklukları*, Ankara: HYB Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MARDİN, Şerif (2007). *Din ve İdeoloji*, İstanbul:İletişim Yayınları.
- MASTERSON, James F. (2008). *Kişilik Bozuklukları*, İstanbul: Litera Yayınları.
- MEVDÜDİ, Ebu'l-Ala (2003). *Teffimu'l Kur'an*,çev.:Komisyon, İstanbul:İnsan Yayınları.
- ÖZKAN, İshak (1994). "Benlik Saygısını Etkileyen Etkenler", *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 3, s. 4-9.
- ÖZMEN, Erol (2011). *Özmen, Kendini Tanıma Rehberi*, İzmir: Meta Basım.
- ÖZTÜRK, M. Orhan (2004). *Ruh sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara: Feryal Matbaası.
- ÖZÇÜRÜMEZ, Gamze, TANRIVERDİ, Nilgün&ZİLELİ, Leyla (2012). "Sınır Kişilik Organizasyonu Temelinde Narsisistik Kişilik Bozukluğu ve Yapay Bozukluk: Psikanalitik Psikoterapi Süreci", *Türk Psikiyatri Dergisi*, s. 152-160.
- PLUMMER, Deborah M. (2011). *Benlik Saygısı Çocuklarda Nasıl Geliştirilir?*, çev.:Emel Aksay, İstanbul:Sistem Yayınları.
- PEKER, Hüseyin (2000). *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası.
- RAPIER, Mary Lynn (2005). *An Interview Study Of Narcissistic Executives: Piercing The Corporate Veil of Narcissism inthe Workplace*. (Unpublished Doctorate Dissertation). Faculty of Saybrook Graduate School and Research Center, San Francisco, s. 4-6.
- ROSENTHALL, Seth A.&HOOLEY, Jill M. (2010). "Narcissism Assessment in Social-Personality Research: Does the association between narcissism and psychological health result from a confound with self-esteem?", *Journal of Research in Personality* 44 453-465, journalhomepage: www.elsevier.com/locate/jrp.
- ROZENBLATT, Shahal (2002). *In Defence of Self: The Relationship of Self-Esteem and Narcissism to Aggressive Behavior*, Long Island University, (Unpublished Doctorate Dissertation). USA.
- TÜRKÇAPAR, M. Hakan (2012). *Bilişsel Terapi*, Ankara: HYB Yayınları.
- TWENGE, Jean M.&CAMPBELL, W.Keith, (2010). *Narsisizm İletisi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- VAZIRE, Simine, NAUMANN, Laura P., RENTFROW, Peter J.&GOSLİNG, Samuel D. (2008). "Portrait of a narcissist: Manifestations of narcissism in physical appearance", *Journal of Research in Personality* 42 1439-1447. journalhomepage: www.elsevier.com/locate/jrp.
- VOLKAN, Vamık D. (2012). *Körü Körüne İnanç*, çev.:Özgür Karaçam, İstanbul:Okuyan us Yayınları.
- WARDETZKI, Barbel (2010). *Uçlarda Yaşayanlar Kabul Görmeye Olan Açlık/Dışı Narsisizm*, çev.:Feyza S.Öztürk&Mukaddes Ögünmez, İstanbul:Sistem Yayınları.
- YAZIR, E.M. Hamdi (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*, sad.: İsmail Karaçam ve diğerleri, İstanbul :Azim Dağıtım.
- ZIZEK, Slavoj&BADIOU, Alain (2009). *Felsefe ve Güncellik*, çev.:Özgür Aktok, İstanbul:Encore Yayınları.
- ZÜBEYDİ, Muhammed Murteza Hüseyini (2001). *Tâcu'l-Arûs*, Tahkik:Abdülhakim Azebâvî, Kuveyt:Müessesetü'l -Kuveyt li't -Tekaddümü'l-İlmi.